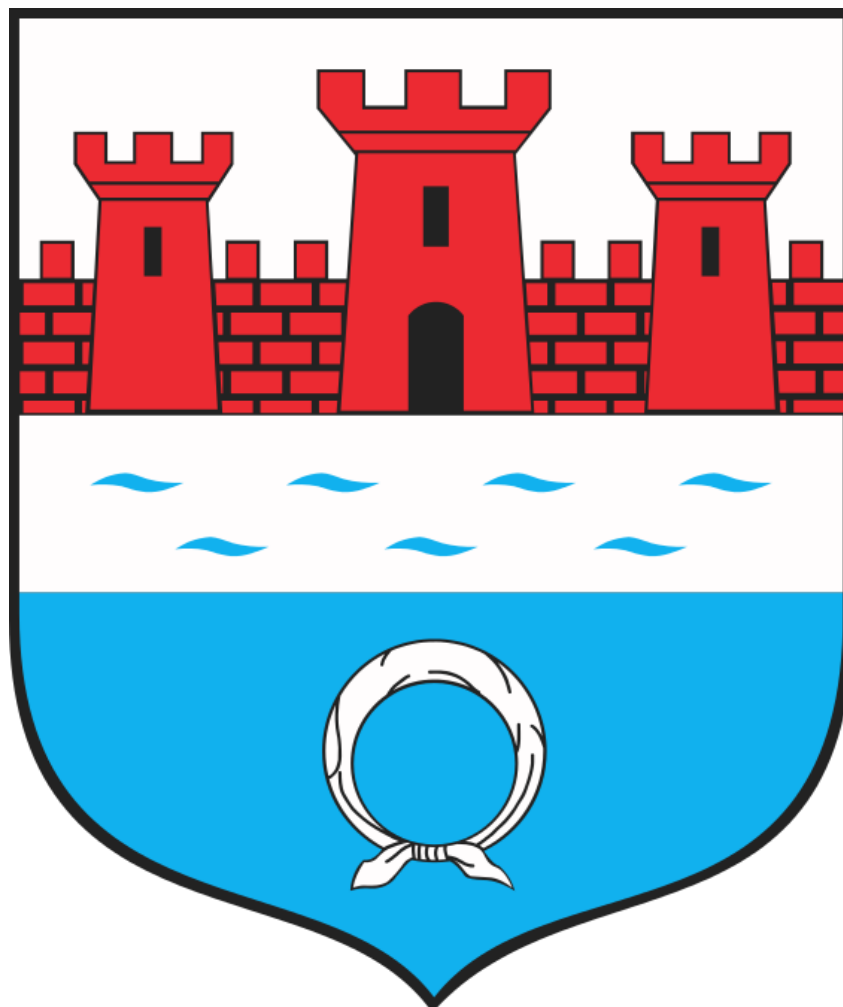

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA NOWY DWÓR MAZOWIECKI

NA LATA 2018 - 2021

OPRACOWANIE:
mART Marta Danielska
ewidencjazabytkow@gmail.com

WROCLAW, WRZESIEŃ 2017

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	17
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	23
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta	23
5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego miasta	29
5.2.1. Charakterystyka gminy	29
5.2.2. Zarys historii miasta.....	33
5.3. Krajobraz kulturowy - dziedzictwo materialne.....	40
5.4. Krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne.....	52
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	57
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	57
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	59
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	60
5.7. Zabytki archeologiczne w wojewódzkiej ewidencji zabytków	66
6. Analiza SWOT - ocena stanu dziedzictwa kulturowego	67
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami...	70
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	75
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	76
9.1. Dotacje	77
9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	81
9.3. Środki europejskie	82
10. Realizacja i finansowanie przez miasto Nowy Dwór Mazowiecki z zakresu ochrony zabytków	86
11. Bibliografia.....	91
12. Spis tabel i rysunków	92

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych aspektów życia i działalności człowieka, kształtuje związki międzyludzkie i określa tożsamość i świadomość społeczności. Obiekty zabytkowe stanowią cenny element kultury, który wpływa na kształtowanie się otoczenia człowieka współczesnego, mający wszechstronny wpływ na jego życie codzienne. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa, należycie pielęgnowane i wykorzystane, powinny stanowić jeden z głównych czynników rozwoju życia społeczno - gospodarczego.

W 30 lat po zapoczątkowaniu w Polsce przemian ustrojowych pojawiają się nowe zjawiska i postawy wobec problemu ochrony dorobku i spuścizny minionych pokoleń. Zaczynamy postrzegać dziedzictwo kulturowe, jako jedną z ważniejszych gałęzi życia gospodarczego, która może generować znaczne zyski. Przejawem nowego podejścia władz do roli dziedzictwa kulturowego było przyjęcie 23 lipca 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która zastępując starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., na nowo zdefiniowała pojęcia z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i określiła politykę państwa oraz powinności władz państwowych i samorządowych w tej dziedzinie.

Przedmiotem Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Nowy Dwór Mazowiecki (GPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego miasta Nowy Dwór Mazowiecki. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446, ze zm.) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. GPOnZ sporządzany jest przez Burmistrza, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Miejską. GPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Burmistrz przedstawia Radzie Miejskiej sprawozdanie z wykonania GPOnZ.

GPOnZ to dokument uzupełniający do innych aktów planowania. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Głównym odbiorcą GPOnZ jest lokalna wspólnota samorządowa. W zamierzeniu beneficjentami GPOnZ mają stać się nie tylko prywatni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy gminy. Istotnym celem GPOnZ jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie miasta, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Ważne jest, aby poprawa ta dokonywała się przy partycypacji mieszkańców miasta, w różnych formach ich życiowej aktywności (praca zawodowa, działalność społeczna, działania wynikające z prawa własności lub z użytkowania obiektów zabytkowych) zaangażowanych w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz publicznych w tym względzie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki oraz tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne, na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami. oraz ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych ustaw (Dz. U. 2017 poz. 1595).

W świetle ustawy ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych, służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem opieka nad zabytkami ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków, (którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego), a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto, ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy, wyznacza cele opracowania GPOnZ i są one następujące:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną, jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. - Dz. U. nr 78 poz. 483 ze zm.) w przepisach:

- **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

- **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

- **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3:** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek, jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

- **Art. 4:** objaśnia, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu w szczególności przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

- **Art. 5:** określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”.

- **Art. 6:** klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

- f) cmentarzami,
  - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
  - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
  - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
  - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
  - f) instrumentami muzycznymi,
  - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
  - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - b) cmentarzyskami,
  - c) kurhanami,
  - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

- **Art 7:** reguluje następujące formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków.

Dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat. Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa

Narodowego. Na podstawie decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłoszona jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat. Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków - na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu - w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, zaliczany do jednej z kategorii, na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

2) uznanie za pomnik historii.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków. Cofnięcie uznania zabytku nieruchomego za pomnik historii następuje w trybie przewidzianym dla jego uznania. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przedstawić Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosek o wpis pomnika historii na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego.

3) utworzenie parku kulturowego, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć, na podstawie uchwały, rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Dotyczą w szczególności: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

- **Art. 16 ust. 1:** wskazuje radę gminy, jako organ tworzący park kulturowy. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- **Art. 17:** określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku kulturowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowaniem lub magazynowaniem odpadów, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów.
- **Art. 18:** „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.
- **Art. 19:** wskazuje, że „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, 3) parków kulturowych.
1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę: 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności: 1) ochronę zabytków

nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków; 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

- **Art. 20:** mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

- **Art. 21:** „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

- **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru; 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

- **Art. 89:** wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1875), gdzie w art. 7 ust 1 pkt. 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej

i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

- **Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw** (Dz. U. 2017 r. poz. 1595).
- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1073). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
- **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1332). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.
- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 672 ze zm.), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.
- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 519), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 2147 ze zm.). W rozumieniu ustawy, celem publicznym jest między innymi: opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 862). Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną,

tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, FilMOTEKA Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1817 ze zm.). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. Ustawa Krajobrazowa** (t. j. Dz. U. z 2015 r. poz. 774). Ustawa definiuje pojęcie reklamy, szyldu, krajobrazu, krajobrazu kulturowego, krajobrazu priorytetowego. Nakłada też m.in. obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, w którym mają być zdefiniowane obszary krajobrazów priorytetowych, gdzie sejmik województwa ma mieć możliwość ustalania norm dotyczących wysokości, kształtu budynków i ewentualnego stosowania materiałów miejscowych lub tradycyjnej architektury. Ustawa wprowadza kary za nielegalne reklamy. Ponadto daje samorządom możliwość uchwalenia lokalnego kodeksu reklamowego, w którym określone zostaną zasady sytuowania m.in. nośników reklam.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków**, które określa tryb wydawania pozwoleń, dane i informacje, jakie zawierają wnioski o wydanie pozwoleń, dokumentację dołączaną do tych wniosków, niezbędną do ich rozpatrzenia, dane i informacje, jakie zawierają te pozwolenia, oraz warunki, które mogą być w nich zastrzeżone, a także elementy, które zawiera dokumentacja prac konserwatorskich i prac restauratorskich przy zabytku ruchomym wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz dokumentacja badań archeologicznych.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. 2011 nr 113 poz. 661).

- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. 2017 r. poz. 1674).
- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. 2004 r. nr 124, poz. 1304), które określa tryb składania wniosków o przyznanie odznaki, wzór i wymiary tej odznaki oraz sposób jej wręczenia i noszenia.
- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. 2004 r. nr 212, poz. 2153).
- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. 2004 r. nr 30, poz. 259).
- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę** (Dz. U. 2011 r. nr 89, poz. 510).
- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. 2004 r. nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków, znajdujących się w muzeach i bibliotekach, zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 972). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1).
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2012 r. poz. 642 ze zm.) mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1506 ze zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

GPOnZ jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

GPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami 2014 - 2017

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 - 2017 przyjęty został w dniu 24 czerwca 2014 r. przez Radę Ministrów. Dokument ma usprawnić nadzór nad służbami konserwatorskimi oraz określić źródła finansowania inwestycji i procedur administracyjnych związanych z wydawaniem decyzji oraz przyznawaniem funduszy na prace podejmowane przy zabytkach.

Uchwalony program jest pierwszym dokumentem porządkującym działania organów sprawujących opiekę nad zabytkami. Z programu będą pochodzić fundusze między innymi na szkolenia dla urzędników i ujednoczenie kwestii formalnych. Wśród zadań uwzględnionych w przyjętym dokumencie znalazło się porządkowanie rejestru zabytków oraz przygotowanie zasad oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych. Program ma na celu także zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami poprzez promowanie takich narzędzi jak konkursy, konsultacje z mieszkańcami i współpraca z mediami. Dokument doprecyzowuje ponadto kompetencje samorządów w zakresie realizowania projektów konserwatorskich i rewitalizacyjnych. Zgodnie z nowymi ustaleniami Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Generalnego Konserwatora Zabytków, w ciągu najbliższych 3 lat zaangażowanie samorządów w opiekę nad zabytkami powinno znacznie wzrosnąć.

• Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013 wraz z Uzupełnieniem na lata 2004 - 2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013, przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., rozwinięta w 2005 r., poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury, jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów zapisano w strategii następujące priorytety:

- wzrost efektywności zarządzania kulturą,
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,

- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,
- poprawa warunków działalności artystycznej,
- efektywna promocja twórczości,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020 wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę,
- zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SOR) została przyjęta uchwałą nr 8 przez Radę Ministrów dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej uchwałą Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji w horyzoncie roku 2020 i 2030, określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących kierunkach interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji - orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej - kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2020 r.:

- Wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu - wspieranie instytucji kultury, których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie.

- Wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych - stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020**

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020 została przyjęta uchwałą nr 104 przez Radę Ministrów z dnia 18 czerwca 2013 r. Jest jedną z dziewięciu tzw. strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu SRK 2020. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno - gospodarczym Polski, w którego ramach określono cztery cele szczegółowe. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego priorytet 4.1. „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”. Wytyczone tutaj kierunki działań to:

4.1.1. Tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu.

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii, jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

• **Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030**

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 została przyjęta uchwałą nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse

rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie:

- **wojewódzkim:** Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze, Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014 - 2020, Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015 - 2020, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego;
- **powiatowym:** Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego na lata 2015 - 2030, Aktualizacja Programu ochrony środowiska dla powiatu nowodworskiego na lata 2016 - 2019 z perspektywą do 2023 roku.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej miasta.

Dokumenty opracowane na poziomie województwa i powiatu:

- **Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze**

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze została przyjęta uchwałą nr 158/13 przez Sejmik Województwa Mazowieckiego dnia 28 października 2013 r. Strategia jest dokumentem, którego zapisy powinny mieć wpływ na kształt przyszłego rozwoju przez określenie długookresowych procesów rozwojowych w regionie. Strategia na poziomie regionalnym określa nadrzędny cel rozwojowy i odpowiada na podstawowe pytania: Do czego zmierzamy? Co chcemy osiągnąć? Uwzględnia także hierarchizację poszczególnych działań i problemów według stopnia ich ważności, co ma znaczenie w przypadku ich kolizji. Określa też priorytety, co warunkuje skuteczność wykorzystania posiadanych środków i zasobów.

Wyznaczona wizja: Mazowsze to region spójny terytorialnie, konkurencyjny, innowacyjny z wysokim wzrostem gospodarczym i bardzo dobrymi warunkami życia jego mieszkańców.

Cel główny: Zmniejszenie dysproporcji rozwoju w województwie mazowieckim, wzrost znaczenia obszaru metropolitalnego Warszawy w Europie.

Za priorytetowy cel strategiczny przyjęto Rozwój produkcji ukierunkowanej na eksport w przemyśle zaawansowanych i średniozaawansowanych technologii oraz w przemyśle i przetwórstwie rolno - spożywczym.

Wśród celów strategicznych wyznaczono także dwa ramowe cele strategiczne, w tym: Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia. Osiągnięcie tego celu będzie wymagać realizacji działań w kierunku:

- Wykorzystania walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu.

Działania:

32.1. Poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory przyrodnicze (w szczególności w obszarach pasm turystycznych).

32.2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenia nowych produktów turystycznych.

32.3. Ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej).

32.4. Rozwój systemu obsługi turystów (zaplecza turystycznego i systemu informacji turystycznej).

- Upowszechnienia kultury i twórczości.

Działania:

33.1. Rozwój zaplecza instytucjonalnego kultury i digitalizacja zasobów.

33.2. Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej regionu.

33.3. Wspieranie edukacji kulturalnej i artystycznej.

- Kreowania miast, jako centrów aktywności kulturalnej.

Działania:

34.1. Wykorzystywanie ośrodków miejskich do tworzenia i promowania kultury.

34.2. Promowanie Warszawy, jako europejskiego ośrodka kultury.

- Wspierania rozwoju przemysłu kreatywnego.

Działania:

35.1. Wspieranie inicjatyw gospodarczych w sektorze kreatywnym.

- Wykorzystania dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej.

Działania:

36.1. Wspieranie przedsiębiorczości w obszarze kultury.

W Strategii, w rozdziale 2.6. Kultura i dziedzictwo, szczegółowo opisano zasób zabytków i obszarów zabytkowych województwa mazowieckiego.

• **Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014 - 2020**

Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014 - 2020 została przyjęta uchwałą nr 81/15 przez Sejmik Województwa Mazowieckiego dnia 8 września 2015 r. Strategia składa się z części diagnostycznej zawierającej opis stanu

turystyki i jej uwarunkowań w województwie, wnioski diagnostyczne i ich analizę oraz rekomendacje strategiczne. Z kolei w części strategicznej przedstawiono misję polityki turystycznej województwa i wizję mazowieckiej turystyki 2020, wyznaczono obszary strategiczne i wskazano strategiczne cele oraz programy służące ich osiągnięciu.

Wyznaczona misja: Turystyka ożywia region.

Wizja mazowieckiej turystyki 2020: W latach 2015 - 2020 Mazowsze wykreuje i umocni swój wizerunek regionu otaczającego Warszawę: rozpoznawalność stolicy - żywego centrum wydarzeń - będzie uzupełniona rozpoznawalnością Mazowsza - zielonego otoczenia Warszawy, gdzie można przeżyć jeden dzień w innym rytmie.

W wyniku pogłębionej diagnozy sytuacji turystyki w województwie zdefiniowano cztery problemy kluczowe. W odpowiedzi na zdiagnozowane kluczowe problemy wyznacza się pięć obszarów strategicznych (obszary koncentracji działań), w których będą lokowane propozycje rozwiązań tych problemów, a więc - poszczególne cele strategiczne i programy służące realizacji tych celów.

Obszar strategiczny A: Systemowe zarządzanie polityką turystyczną. Cele:

- Cel A.1. Rdzeń systemu: ożywienie turystyki wewnątrz regionalnej;
- Cel A.2. Systematyzacja współpracy turystycznej;
- Cel A.3. Uporządkowanie zarządzania produktami kluczowymi;
- Cel A.4. Dostęp do aktualnej wiedzy badawczej o turystyce na Mazowszu.

Obszar strategiczny B: Wizerunek i informacja turystyczna Mazowsza. Cele:

- Cel B.1. Zbudowanie podstaw wizerunku turystycznego Mazowsza;
- Cel B.2. Ożywienie promocyjne partnerstw regionu;
- Cel B.3. Lepsze punkty i centra informacji turystycznej;

Obszar strategiczny C: Wzmocnienie branży turystycznej Mazowsza. Cele:

- Cel C.1. Wsparcie powstawania klastrów turystycznych;
- Cel C.2. System podnoszenia kompetencji przedsiębiorców;
- Cel C.3. Wsparcie promocyjne wybranych rodzajów działań komercyjnych.

Obszar strategiczny D: Aktywizacja turystyczna mazowieckiej młodzieży. Cele:

- Cel D.1. Aktywizacja młodzieży do turystyki krajoznawczej;
- Cel D.2. Aktywizacja młodzieży do turystyki kulturowej;
- Cel D.3. Aktywizacja młodzieży do turystyki prozdrowotnej i kwalifikowanej.

Obszar strategiczny E: Większa spójność Mazowsza i Warszawy. Cele:

- Cel E.1. Wisła łącznikiem Mazowsza;
- Cel E.2. Wsparcie promocyjne produktów uspójniających region.

• **Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015 - 2020**

Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015 - 2020 jest planem strategicznym Samorządu Województwa Mazowieckiego, opisującym zamierzone działania w obszarze kultury w perspektywie sześciu lat. W tym znaczeniu strategia zapisuje politykę kulturalną Samorządu Województwa Mazowieckiego na lata 2015 - 2020.

Dokument składa się z dwóch zasadniczych części: diagnostycznej i planistycznej. W części diagnostycznej przedstawiono syntetyczny obraz kultury w województwie mazowieckim w II połowie 2012 r. Diagnoza odwołuje się do obrazu statystycznego, wyników licznych badań, obrazu wynikającego ze źródeł zastanych oraz wniosków z konsultacji

z licznymi środowiskami. Diagnozę kończą wnioski strategiczne. W części planistycznej zaproponowano misję polityki kulturalnej województwa mazowieckiego oraz pięć pól strategicznych, na których misja będzie realizowana. W każdym z tych pól wyznaczono cele strategiczne, a w ramach celów - programy strategiczne, które będą realizowane w okresie obowiązywania strategii. Zestaw pól strategicznych i celów należy uważać za niezmienny w czasie realizacji strategii. Natomiast programy strategiczne w ramach poszczególnych celów mogą być w toku realizacji strategii uzupełniane w miarę potrzeb.

Przyjęta misja polityki kulturalnej województwa mazowieckiego brzmi: Kultura włącza każdego.

Pole strategiczne A: Dobre zarządzanie w kulturze.

Cele:

Cel A.1. Strategiczna współpraca z Warszawą. Strategia rozwoju kultury w województwie mazowieckim na lata 2015 - 2020.

Cel A.2. Usprawnienie wojewódzkich instytucji kultury.

Cel A.3. Samorządowe polityki dla kultury.

Cel A.4. Profesjonalizacja kadr kultury.

Cel A.5. Innowacyjne zarządzanie w kulturze.

Cel A.6. Utworzenie cyfrowej Mazowieckiej Platformy Kultury.

Cel A.7. Badania warunkiem skuteczności.

Cel A.8. Nowoczesny mecenat kultury.

Pole strategiczne B: Uczestnictwo - włączenie - spójność.

Cele:

Cel B.1. Wojewódzki program wsparcia edukacji kulturalnej i artystycznej.

Cel B.2. Kultura dla każdego (program przełamania wykluczenia terytorialnego).

Cel B.3. Wysoki poziom - szeroki odbiór.

Cel B.4. Biblioteka - miejsce kultury (reformacja sieciowej roli biblioteki wojewódzkiej).

Pole strategiczne C: Dziedzictwo - tożsamość - wspólnota

Cele:

Cel C.1. Żywe dziedzictwo.

Cel C.2. Nasze tożsamości.

Cel C.3. Nowoczesna wspólnota

Pole strategiczne D: Kreatywność - motor rozwoju.

Cele:

Cel D.1. Synergia potencjałów sektora kreatywnego: partnerstwa, klastry, sieci.

Cel D.2. Kultura - nauka - kreatywność.

Cel D.3. Mazowsze edukuje kreatywnie.

Cel D.4. Twórczość doceniona.

Cel D.5. Kultura promuje region.

Pole strategiczne E: Łączenie potencjałów kultury.

Cele:

Cel E.1. Sieci współpracy podmiotów kultury.

Cel E.2. Lokalne porozumienia dla kultury.

Cel E.3. „Współpraca nieoczywista” w kulturze.

Cel E.4. Synergia Kultura+.

Cel E.5. Kultura ponad granicami.

• Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego został przyjęty jednogłośnie przez Sejmik Województwa Mazowieckiego Uchwałą nr 180/14 na posiedzeniu 7 lipca 2014 r.

Jest to drugi, po „Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego” dokument określający kierunki rozwoju regionu. Plan wskazuje szczegółowe zasady organizacji przestrzennej województwa, formułuje kierunki polityki przestrzennej, przenosząc zapisy „Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego” na układ przestrzenny - w formie polityk przestrzennych.

Główne założenia dokumentu:

- Rozmieszczenie w przestrzeni inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym w oparciu o cele i zasady zagospodarowania przestrzennego województwa;
- Ukierunkowanie działań dotyczących rozwoju gospodarczego, kultury i ochrony środowiska, poprzez uwzględnianie uwarunkowań, szans i zagrożeń wynikających ze zróżnicowanych cech przestrzeni województwa;
- Oddziaływanie na zachowania przestrzenne podmiotów gospodarujących w przestrzeni, by były one zgodne z ogólnymi celami rozwoju województwa.

W oparciu o ustalenia planu wyznaczane są m.in. inwestycje do kontraktu terytorialnego, a także strategicznej oceny wniosków w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego. Na jego podstawie uzgadniane są również projekty dokumentów planistycznych na poziomie gmin.

W ramach procedury sporządzania planu przygotowane zostało także „Podsumowanie strategicznej oceny oddziaływania na środowisko projektu Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego”.

• Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego na lata 2015 - 2030

Strategia Rozwoju Powiatu Nowodworskiego na lata 2015 - 2030 została przyjęta uchwałą nr XIV/89/2015 przez Radę Powiatu Nowodworskiego dnia 30 grudnia 2015 r. Jest to aktualizacja Programu obowiązującego w latach 2004 - 2013.

Strategia jest najważniejszym dokumentem planistycznym i strategicznym, na podstawie którego samorząd realizuje obowiązek prowadzenia polityki rozwoju lokalnego.

Wyznaczona wizja powiatu nowodworskiego: Powiat nowodworski rozwija się dynamicznie i zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Mieszkańcy powiatu mają dostęp do walorów środowiska, edukacji na wysokim poziomie, miejsc pracy, kultury, wypoczynku, opieki zdrowotnej przy jednoczesnym poczuciu bezpieczeństwa publicznego. Kapitał społeczny mieszkańców powiatu i wysoki poziom usług publicznych są gwarantem rozwoju demograficznego oraz wysokiego poziomu życia.

Wyznaczona misja: Powiat nowodworski bezpiecznym, nowoczesnym i atrakcyjnym miejscem do życia, nauki i pracy.

Cel nadrzędny: Wielokierunkowy rozwój powiatu z wykorzystaniem kapitału społecznego, potencjału gospodarczego i przyrodniczego.

W Strategii wyznaczono siedem celów strategicznych wraz z celami operacyjnymi i działaniami. W obszarze ochrony zabytków wskazano na:

Cel strategiczny: 1. Wzmacnianie tożsamości lokalnej i integracji społecznej.

Cel operacyjny: Wykorzystanie potencjału kulturowego dla rozwoju powiatu.

Działania:

- inicjowanie i wspieranie edukacji kulturalnej;
- tworzenie spójnej, wspólnej oferty kulturalnej na terenie powiatu;
- tworze oferty zajęć pozalekcyjnych związanych z kulturą;
- organizowanie, koordynowanie wydarzeń promujących lokalne dziedzictwo (konkursy, wstawy, foldery, imprezy cykliczne);
- wspieranie powstawania miejsc integracji społecznej, zwłaszcza nastawionych na rozwijanie działalności artystycznej i kulturalnej;

Cel strategiczny: 7. Wykorzystanie potencjału przyrodniczego i turystycznego.

Cele operacyjne:

1. Rozwój infrastruktury oraz spójnej oferty turystycznej.
2. Poprawa atrakcyjności turystycznej powiatu w oparciu o walory przyrodnicze.

Działania:

- rozwój i modernizacja szlaków turystycznych;
- wspieranie rozwoju infrastruktury turystycznej i wypoczynkowej;
- utworzenie punktu informacji turystycznej;
- wspieranie, inicjowanie działań dla powstania produktów lokalnych i turystycznych.

• Aktualizacja Programu ochrony środowiska dla powiatu nowodworskiego na lata 2016 - 2019 z perspektywą do 2023 roku

Aktualizacja Programu ochrony środowiska dla powiatu nowodworskiego na lata 2016 - 2019 z perspektywą do 2023 roku została przyjęta uchwałą nr XX/130/2016 przez Radę Powiatu Nowodworskiego dnia 23 czerwca 2016 r.

Program ochrony środowiska jest opracowaniem planistycznym, które ma na celu stworzenie efektywnych warunków niezbędnych do realizacji zadań związanych z ochroną środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

Aktualizacja Programu zawiera podstawowe informacje na temat stanu aktualnego poszczególnych komponentów środowiska na terenie powiatu nowodworskiego, zagrożeń i problemów w poszczególnych obszarach interwencji.

Celem nadrzędnym Aktualizacji jest „Poprawa stanu środowiska poprzez zachowanie istotnych walorów przyrodniczych oraz zrównoważony rozwój, jako podstawa rozwoju gospodarczego i poprawa jakości życia mieszkańców”.

W Programie nie wyznaczono zadań związanych z ochroną zabytków.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta

GPOnZ zgodny jest z dokumentami:

- **Strategia rozwoju społeczno - gospodarczego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki do 2017 roku**

Strategia rozwoju społeczno - gospodarczego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki przyjęta uchwałą Rady Miejskiej w Nowym Dworze Mazowieckim nr XXXIV/431/2001 z dnia 11 października 2001 r. Obecnie obowiązująca strategia została przyjęta uchwałą nr XVI/164/16 przez Radę Miejską w Nowym Dworze Mazowieckim dnia 26 stycznia 2016 r. w sprawie: aktualizacji i przedłużenia okresu obowiązywania Strategii rozwoju społeczno - gospodarczego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki.

Dokument wyznacza kierunki rozwoju gminy, stanowiące podstawę działań władz samorządowych.

Misję Nowego Dworu Mazowieckiego określono w perspektywie do roku 2017: Nowy Dwór Mazowiecki to miasto nowoczesne, bezpieczne, atrakcyjne dla mieszkańców, inwestorów i turystów, miasto rozwijającej się gospodarki wykorzystującej doskonałe powiązania komunikacyjne, w tym lotnisko wraz z otaczającymi je terenami, malowniczo położone w widłach Narwi i Wisły z kompleksem zabytkowo - fortecznym Modlin Twierdza stanowiącym unikalne tło dla spotkań ludzi biznesu i nauki oraz organizowania wypoczynku i uprawiania różnych dyscyplin sportowych.

Dla poszczególnych części misji określono cele strategiczne pozwalające zrealizować misję. W obszarze ochrony zabytków wskazano no:

Misja - miasto atrakcyjne dla mieszkańców

Cele:

- Poprawa ładu przestrzennego i estetyki miasta;
  - Rewitalizacja obszarów miasta o znacznej koncentracji zjawisk kryzysowych - podlegających degradacji. Opracowanie i wdrażanie Programu Rewitalizacji Miasta Nowy Dwór Mazowiecki.
- Misja - miasto atrakcyjne dla turystów, atrakcyjne miejsce wypoczynku, dające możliwości uprawiania różnych dyscyplin sportowych.

Cele:

- Zachowane i wykorzystane walory kulturowe miasta;
- Dobry stan techniczny budynków i budowli zabytkowych.

Misja - miasto unikatowej Twierdzy Modlin.

Cele:

- Zachowane i wykorzystane walory kulturowe miasta.

W Strategii wyznaczono priorytetowe cele strategiczne rozwoju miasta wraz ze strategiami działania, wśród których wskazano działania w obszarze ochrony zabytków:

Cel S.6. Dostępna, różnorodna oferta kulturalno - sportowo - rekreacyjna.

Strategie działania:

- Rozszerzanie i uatrakcyjnianie oferty kulturalnej;
- Stwarzanie warunków materialnych i organizacyjnych dla realizacji potrzeb mieszkańców w dziedzinie kultury i spędzania czasu wolnego;
- Wykorzystywanie zasobów kulturowych i historycznych w rozwijaniu potrzeb kulturalnych mieszkańców;
- Stały rozwój bazy do organizacji imprez kulturalno - rozrywkowych;
- Wspieranie działaczy kulturalnych w podnoszeniu kwalifikacji;
- Aktywne wyszukiwanie i wspieranie talentów artystycznych;
- Współpraca - wymiana doświadczeń w zakresie kultury z innymi gminami;
- Ekspozowanie dorobków lokalnych artystów.

Cel S7. Poprawa ładu przestrzennego i estetyki miasta.

Strategie działania:

- Realizowanie racjonalnych postulatów mieszkańców w zakresie porządkowania ładu przestrzennego miasta;
- Organizowanie konkursów dla mieszkańców chcących poprawiać estetykę własnych domostw i osiedli;
- Zahamowanie degradacji zasobów zabytkowych;
- Realizacja projektów/przedsięwzięć rewitalizacyjnych na obszarach miasta podlegających degradacji

Sfera potencjałów (zasobów) miasta:

Cel P.5. Zachowane i wykorzystane walory kulturowe miasta.

Strategie działania:

- Uregulowanie stanu prawnego własności obiektów zabytkowych;
- Zachowanie i wykorzystywanie unikalności Twierdzy Modlin;
- Dbałość o utrwalanie dorobku kulturowego mieszkańców;
- Pozyskiwanie środków zewnętrznych na renowację zabytków;
- Zagospodarowanie zabytków zgodne z walorami i wytycznymi konserwatora;
- Funkcjonowanie zielonej szkoły historii;
- Tworzenie i rozwijanie bazy danych - informacji o obiektach zabytkowych;
- Rewitalizacja obiektów i terenów o walorach zabytkowych.

• Program Rewitalizacji Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2016 - 2023

Program Rewitalizacji Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2016 - 2023 został przyjęty uchwałą nr XXV/277/2016 przez Radę Miejską w Nowym Dworze Mazowieckim dnia 6 grudnia 2016 r.

Program służy do poprawy jakości życia mieszkańców, podniesienia konkurencyjności miasta na tle regionu. Dzięki Programowi rewitalizacji będzie można ubiegać się o pomoc finansową na działania, które Miasto nie jest w stanie sfinansować z własnego budżetu. Program rewitalizacji jest integralną częścią długoletnich planów rozwojowych miasta.

Obszary rewitalizacji zostały wybrane spośród obszarów zdegradowanych miasta, które zostały wyłonione na podstawie analizy wskaźnikowej, badań społecznych prowadzonych przez ankierów, badań jakościowych oraz konsultacji społecznych.

Główne cele i założenia Programu rewitalizacji to dążenie do ożywienia społecznego i wzrostu przedsiębiorczości oraz poprawy przestrzeni publicznych. Wyłoniono 3 cele

strategiczne, których realizacja wpisuje się w całościową politykę rozwoju Miasta Nowy Dwór Mazowiecki.

Na podstawie przeprowadzonej delimitacji obszarów zdegradowanych wyłoniono dwa obszary do rewitalizacji: osiedle 1 (Osiedle Centrum) oraz fragment osiedla 6 (Osiedle Modlin Twierdza). Wskazany obszar rewitalizacji obejmuje 6,78% (191,28 ha).

Rysunek nr 1. Obszar rewitalizacji

Wizja dla obszaru rewitalizacji: Efektem działań rewitalizacyjnych będzie poprawa warunków życia mieszkańców oraz ożywienie społeczno - gospodarcze zdegradowanych obszarów miasta. W wyniku utworzenia nowych miejsc spędzania czasu wolnego zwiększy się poziom integracji mieszkańców, co w konsekwencji podniesie ich zdolność samoorganizacji i kreowania oddolnych inicjatyw społecznych. Na poprawę warunków życia mieszkańców wpływ będzie miało również poprawa warunków technicznych i infrastrukturalnych w rewitalizowanych miejscach. Rozwojowi społecznemu miasta będzie towarzyszył rozwój gospodarczy. Silne poczucie tożsamości z miejscem zamieszkania, pobudzenie życia społeczno - kulturalnego oraz wzrost gospodarczy szczególnie w zakresie wykorzystania potencjałów miasta związanych z przyrodą i historią sprawią, że wzrośnie jakość życia na obszarach rewitalizacji.

Sprostanie potrzebom rewitalizacyjnym nastąpi poprzez realizację wyznaczonych celów. Cele rewitalizacji określają rezultaty o zasadniczym znaczeniu w długiej perspektywie czasu oraz kierunkują działania mające na celu rozwój obszaru rewitalizacji, który w szerszej perspektywie będzie oddziaływał na całe miasto. Uszczegółowieniem celów strategicznych są cele operacyjne i przypisane im działania. Odnoszą się one do zidentyfikowanych na etapie diagnozy problemów i potencjałów obszarów rewitalizacji.

Dla ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym miasta wyznaczono następujące cele wraz z działaniami:

Podsystem - Gospodarczy

Cel strategiczny: 3. Wykorzystanie potencjału turystycznego dla rozwoju gospodarczego obszaru rewitalizacji.

Cel operacyjny:

3.1. Wykorzystanie potencjału historycznego obszaru rewitalizacji dla budowania jego atrakcyjności turystycznej.

Działania:

3.1.1. Modernizacja i przywrócenie do użyteczności budynków zabytkowych.

3.1.2. Zagospodarowanie Placu Solnego w sposób nawiązujący do historii miejsca.

Cel operacyjny:

3.2. Zapewnienie kompleksowej obsługi ruchu turystycznego.

Działania:

3.2.1. Tworzenie warunków do rekreacji (marina, infrastruktura rowerowa).

3.2.2. Założenie Centrum Informacji Turystycznej.

3.2.3. Rozbudowa infrastruktury rekreacyjnej w pobliżu obiektów noclegowych.

W Programie, w rozdziale 3.2.4. Stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej omówiono stan dziedzictwa kulturowego, wraz z rozmieszczeniem obiektów zabytkowych na mapach.

• **Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki**

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowy Dwór Mazowiecki zostało przyjęte uchwałą nr XIII/173/99 Rady Miejskiej Nowego Dworu Mazowieckiego z dnia 30.12.1999 r.

Studium określa kierunki polityki przestrzennej w odniesieniu do miasta Nowy Dwór Mazowiecki jako jednostki samorządowej. W Studium zostały określone kierunki rozwoju przestrzennego wynikające z wartości środowiska, polityka w zakresie ochrony dóbr kultury, kierunki rozwoju komunikacji oraz rozwoju inżynierii miejskiej.

W Studium wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej. Zostały one wyznaczone biorąc pod uwagę walory zabytkowe zespołów urbanistycznych i obiektów na terenie miasta, w szczególności określając zasięg:

- parku kulturowego (2 obszary);

- konserwatorskiej strefy archeologicznej i obserwacji archeologicznej.

Pierwszy obszar parku kulturowego wyznaczono na terenie zespołu staromiejskiego i nowożytnego, drugi obejmuje Twierdzę Modlin z esplanadą.

Dla obu terenów wyznaczono zasady konserwatorskie.

W Studium wyszczególniono obiekty pod ochroną konserwatorską, w tym wpisane do rejestru zabytków.

• **Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego**

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki, jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one

wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W planach ustanowiono szczegółowe ustalenia w zakresie ochrony wartości kulturowo - historycznych. Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

W planach zdefiniowano ustalenia w zakresie ochrony wartości kulturowo - historycznych. Wyznaczono także strefy ochrony konserwatorskiej oraz oznaczono je na rysunkach w planach. Określono w nich zasady, między innymi:

- dla ścisłej strefy ochrony konserwatorskiej:

- 1) pełna ochrona historycznej struktury przestrzennej,
- 2) pełna ochrona obiektu wpisanego do rejestru zabytków w granicach działki, na której dany obiekt jest zlokalizowany,
- 3) przy podejmowaniu wszelkich działań i zamierzeń na obszarze strefy obowiązuje uzyskanie zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- 4) prace inwestorskie powinny opierać się na następujących zasadach:
  - a) rekonstrukcji i pełnej rewaloryzacji obiektów zniszczonych oraz konserwacji i ochrony pozostałych obiektów,
  - b) adaptacji obiektów zabytkowych w kierunku dostosowania przyszłej funkcji do wartości i rangi historycznej zabytku,
  - c) zachowania historycznego podziału działek. Niedopuszczalne jest wydzielanie z istniejącej parcelacji kolejnych działek mogących w przyszłości spowodować zagęszczenie zabudowy i zachwianie układu przestrzennego zabytku i bezpośredniego otoczenia.

- dla strefy pośredniej ochrony konserwatorskiej:

- 1) zachowanie zasadniczych elementów historycznego rozplanowania,
- 2) restauracja i modernizacja techniczna obiektów o wartościach kulturowych z dostosowaniem współczesnej funkcji do wartości zabytkowej,
- 3) dostosowanie nowej zabudowy do historycznej kompozycji urbanistycznej w zakresie rozplanowania, skali i bryły zabudowy,
- 4) usunięcie lub odpowiednia przebudowa obiektów dysharmonizujących, zwłaszcza uniemożliwiających ekspozycję zespołów i obiektów,
- 5) przy podejmowaniu wszelkich działań i zamierzeń na obszarze strefy obowiązuje uzyskanie opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

- dla stanowisk archeologicznych: przy podejmowaniu wszelkich działań inwestycyjnych związanych z robotami ziemnymi obowiązuje uzgodnienie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na etapie wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (wzizt). Planowane i uzgodnione inwestycje (na etapie robót ziemnych) muszą być prowadzone przy stałym udziale archeologa. Szczegółowy zakres prac archeologicznych ustala WKZ na etapie uzgadniania projektu decyzji wzizt.

Na terenie miasta obowiązuje 9 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego:

1. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki obejmujący obszar Modlina położony w pasie fortyfikacji zewnętrznych Twierdzy Modlin - Uchwała RM Nr XIV/193/2000 z dnia 24.02.2000 r. (Dz. Urz. województwa mazowieckiego Nr 43, poz.403 z dnia 12.04.2000 r.).
2. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki - Uchwała RM Nr XIV/154/03 z dnia 29.12.2003 r. (Dz. Urz. województwa mazowieckiego Nr 45, poz.1263 z dnia 03.03.2004 r.).
3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki Obszaru Modlina Górki - Uchwała RM Nr XXV/341/2001 z dnia 08.02.2001 r. (Dz. Urz. woj. mazowieckiego Nr 74 poz. 757 z dnia 21.04.2001 r.).
4. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki obejmującego Obszar Modlina położony pomiędzy ul. Generała Thommee a Twierdzą Modlin - Uchwała RM Nr XXXVI/424/98 z dnia 20.05.1998r. (Dz. Urz. woj. warszawskiego Nr 40 poz.132 z dnia 29 lipca 1998 r.).
5. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki - Obszaru Kępy Nowodworskiej - Etap I - Uchwała RM Nr XVIII/198/04 z dnia 07 kwietnia 2004 r. (Dz. Urz. woj. mazowieckiego Nr 167, poz.4289 z dnia 08 lipca 2004 r.).
6. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki w rejonie trasy Gen. Thommee - Uchwała RM Nr XXXVI/438/13 z dnia 19 grudnia 2013 r. (Dz. Urz. woj. mazowieckiego poz.39 z dnia 3 stycznia 2014 r.).
7. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części miasta Nowy Dwór Mazowiecki - Uchwała RM Nr XIII/131/15 z dnia 17 listopada 2015 r. (Dz. Urz. woj. mazowieckiego z dnia 3 grudnia 2015 r. poz. 9953).
8. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Nowy Dwór Mazowiecki w rejonie ul. Przemysłowej - Uchwała RM Nr XVII/181/16 z dnia 08 marca 2016 r. (Dz. Urz. woj. mazowieckiego z dnia 4 kwietnia 2016 r. poz. 3120).
9. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części miasta Nowy Dwór Mazowiecki - Uchwała RM Nr XVIII/195/16 z dnia 26 kwietnia 2016 r. (Dz. Urz. woj. mazowieckiego z dnia 3 czerwca 2016 r. poz.5120).

Dodatkowo w opracowaniu są następujące plany:

1. Uchwała Nr XX/225/16 RM w Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 21 czerwca 2016 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia mpzp dla części miasta Nowy Dwór Maz. (w rejonie Okunina).
2. Uchwała Nr XXVII/296/17 RM w Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 04 stycznia 2017 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia mpzp dla części miasta Nowy Dwór Maz. (Modlin Górka).
3. Uchwała Nr XXIX/325/17 RM w Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 14 marca 2017 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia mpzp dla części miasta Nowy Dwór Maz. (Jasna).
4. Uchwała Nr XXIX/326/17 RM w Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 14 marca 2017 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia mpzp dla części miasta Nowy Dwór Maz. (Chemików).

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego miasta

Krajobraz kulturowy to niepowtarzalne, indywidualne oblicze miejsca, którego wizerunek jest syntezą elementów przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z aktywnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne - zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości.

5.2.1. Charakterystyka gminy

• Położenie administracyjne i geograficzne

Nowy Dwór Mazowiecki - miasto w województwie mazowieckim, siedziba powiatu nowodworskiego, położone 35 km na pñn. - zach. od Warszawy, przy ujściu Narwi do Wisły. Usytuowane jest na tarasie nad zalewowym, między Wisłą, Narwią i Wkrą, które łączą się w jego granicach. Wisła wyznacza pñd. i pñd. - zach. granicę miasta na długości 7,5 km. Rzeka Narew przecina poziomo miasto na pół, oddzielając część rdzenną miasta od osiedli Modlin Twierdza i Modlin Stary. Miasto znajduje się przy szlakach komunikacyjnych: drogowym - trasa szybkiego ruchu Warszawa - Gdańsk, kolejowym łączącym Warszawę z portami Wybrzeża i rzecznym pñn. - pñd. Przez miasto przebiegają drogi wojewódzkie: nr 630 oraz 631. Nowy Dwór Mazowiecki sąsiaduje z gminami: Zakroczym, Pomiechówek, Czosnów oraz Wieliszew i Jabłonna. Obecnie miasto liczy ok. 28 tys. mieszkańców.

W Nowym Dworze Mazowieckim utworzono „osiedla”, jako samorządowe jednostki pomocnicze miasta. Obszar miasta został podzielony na 8 osiedli: Osiedle Centrum, Osiedle Młodych, Osiedle Pólko (obszar po pñn. stronie ul. Bohaterów Modlina), Osiedle Pólko (obszar po pñd. stronie ul. Bohaterów Modlina), Osiedle Nowodworzanka, Osiedle Modlin Twierdza, Osiedle Modlin Stary, Osiedle Okunin.

• Środowisko przyrodnicze

Miasto Nowy Dwór Mazowiecki położone jest na Wysoczyźnie Płońskiej oraz w Kotlinie Warszawskiej, stanowiącej część składową Niziny Środkowopolskiej.

Rzeźba terenu w obszarze Kotliny Warszawskiej wykazuje stosunkowo małe zróżnicowanie. Formy zaznaczające się dość wyraźnie w krajobrazie to taras zalewowy, który ciągnie się wzdłuż Wisły i Narwi, o powierzchni pochylonej zgodnie z biegiem obu rzek (różnice wysokości bezwzględnych nie przekraczają 8,0 m) i taras wydmy, na którego obszarze występują wydmy paraboliczne oraz słabo zarysowane wydmy nabudowane stożkami nąptywowymi z Wysoczyzny Ciechanowskiej.

Wysoczyzna Płońska jest równiną morenową urozmaiconą łańcuchem kemów i moren ciągnących się równoległe do doliny Wisły. Wysokości bezwzględne wynoszą tu 90 -

112 m, średnio 105 m n.p.m. Dominuje rzeźba nisko falista, bardziej urozmaicona wzdłuż granicy pld. Pld. skraj wysoczyzny tworzy wysoką i stromą krawędź podmywaną bezpośrednio przez Wisłę. Krawędź ta porozcinana jest przez liczne dolinki i parowy o znacznych różnicach wysokości względnych w stosunku do otaczającego terenu. Występują tu dwie generacje form erozyjnych: starsze, plejstocenyjskie zbocze skarpy doliny Narwi w Głasicy (obecnie Modlin) oraz młodsze, holocenyjskie urwiste zbocze skarpy na zach. odcinku Twierdzy.

Miasto rozwinęło się nad dużymi nizinnymi rzekami Narwią i Wisłą, która przecinają teren ze wsch. na zach. Rzeki te, zbierają wody za pośrednictwem rozbudowanego systemu rowów odwadniających. Występują również niewielkie zagłębienia bezodpływowe niekiedy wypełnione wodą lub zabagnione.

Obszary cenne przyrodniczo:

Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu ustanowiony Rozporządzeniem Wojewody Warszawskiego z dnia 29 sierpnia 1997 r. w sprawie utworzenia obszaru chronionego krajobrazu na terenie województwa warszawskiego (Dz. Urz. Woj. Warsz. Nr 43 z późniejszymi zmianami, Rozporządzenie Wojewody Mazowieckiego Nr 57 z dnia 3 lipca 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Mazowieckiego Nr 188, poz. 306). Na terenie miasta Nowy Dwór Mazowiecki obszar chronionego krajobrazu obejmuje:

- tereny tarasu zalewowego Narwi (lewy i prawy brzeg);
- tereny między wała Wisły od południowej granicy miasta do ujścia Narwi;
- tereny wokół twierdzy w Modlinie pomiędzy drogą Zakroczym - Nowy Dwór Mazowiecki a zewnętrznym pasem fortyfikacji.

W granicach Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu wyróżnia się strefę szczególnej ochrony ekologicznej, do której zalicza się:

- dolinę Narwi do rejonu wschodniej granicy miasta;
- dolinę Wisły od południowych granic miasta do Mostu por. Pancera oraz od Mostu Obrońców Modlina 1939 r. w dół rzeki.

Rezerwat przyrody „Kępy Kazuńskie” - mieszczący się w dolinie Wisły. Jego powierzchnia wynosi 544,28 ha, z czego 111,74 ha znajduje się w granicach miasta Nowy Dwór Mazowiecki, a pozostała część należy do gminy Czosnów i Jabłonna.

Rezerwat przyrody „Wikliny Wiślane” - obszar ochrony fauny a szczególnie ostoi lęgowych rzadkich i ginących gatunków ptaków występujących na obszarze rzeki Wisły oraz nadzwyczajnych walorów krajobrazowych ostatniej już wielkiej rzeki europejskiej o naturalnym charakterze. Ustanowiony on został podobnie jak rezerwat „Kępy Kazuńskie” Rozporządzeniem Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 23 grudnia 1998 r. w sprawie uznania za rezerwat przyrody (Dz. U. Nr 166 z 31 grudnia 1998 r., poz. 1224).

Otulina Kampinoskiego Parku Narodowego - której granica ustanowiona wg Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 25 września 1997 r. w sprawie Kampinoskiego Parku Narodowego biegnie od Wyszogrodu „północno - wschodnią granicą rzeki Wisły” aż do m. st. Warszawy (Dz. U. Nr 132 z dnia 28 października 1997 r., poz. 876).

Pomniki przyrody - których liczba w Nowym Dworze Mazowieckim wynosi 7. Do najważniejszych należy topola biała przy cmentarzu fortecznym. Poza tym ozdobą miasta

pod względem przyrodniczym są dęby szypułkowe. Dwa okazy znajdują się przy ul. Paderewskiego, dwa na terenie Twierdzy Modlin, jeden nad Wisłą w rejonie obwodnicy oraz najokazalszy „Michał” przy ul. Łącznej.

Siedliska przyrodnicze - wskazane w Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 14 sierpnia 2001 r., jako obszary chronione, występujące na tarasie zalewowym i w między walu Wisły Należą do nich między innymi:

- starorzecza i inne naturalne, eutroficzne zbiorniki wodne,
- zalewane muliste brzegi rzek,
- łąg topolowo - wierzbowy.

Ochroną objęte są również:

Ponadlokalne korytarze ekologiczne - dolina Wisły i dolina Narwi, znane jako korytarze ekologiczne o randze krajowej. Obie doliny zachowując pasmowy układ naturalnych i para naturalnych siedlisk są unikalnym obszarem, decydującym o bioróżnorodności i łączności przyrodniczej w skali ponadlokalnej. Szczególną wartością jest tu awifauna, która znajduje korzystne warunki łągowe. Ponadto dolina Wisły stanowi unikatowe walory ornitologiczne, gdyż jest miejscem znaczących koncentracji ptaków przelotnych wodno- błotnych w skali Europy. Nowodworskie odcinki wymienionych dolin, według koncepcji krajowej sieci ekologicznej Econet - Polska, stanowią wraz z Kampinoskim Parkiem Narodowym, węzłowy obszar o znaczeniu międzynarodowym.

Lokalne korytarze ekologiczne, na które przypada:

- połączenie doliny Wisły i Narwi z terenami otwartymi lotniska (poprzez obszar chronionego obrzeża Twierdzy Modlin);
- tereny od tarasu zalewowego Wisły na południu w rejonie Wólki Górskiej (starorzecze ciągnące się od wału przeciwpowodziowego do drogi Jabłonna - Nowy Dwór Mazowiecki) poprzez lasy Boża Wola, Księża Góra do doliny Narwi.

Obszary NATURA 2000:

- Forty Modlińskie PLH 140020 - jedno z największych zimowisk nietoperza - mopka w Polsce ptn. i wsch.;
- Dolina Środkowej Wisły PLB140004;
- Ostoja Nowodworska PLH 140043 jest niewielkim odizolowanym kompleksem leśnym zlokalizowanym w mezoregionie Kotliny Warszawskiej (318.73) na obrzeżach miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
- Kampinoska Dolina Wisły PLH140029.

• Turystyka

Nowy Dwór Mazowiecki to doskonałe miejsce do uprawiania turystyki pieszej i rowerowej, osoby odwiedzające mogą skorzystać z kilku tras spacerowych przebiegających przez miasto. Są to:

1. Trasy po centrum Nowego Dworu Mazowieckiego:

- trasa 1 „Znaki historii” (czas przejścia - 2,5 godziny);
- trasa 2 „Na tropach wielu kultur (dla posiadaczy 4 lub 2 kótek)” (czas przejścia - 3 godziny).

2. Trasy po Twierdzy Modlin:

- trasa 1: Spacer dla wytrwałych (czas przejścia - 6 godzin);
- trasa 2: Spacer Nadrzeczny (czas przejścia - 3 godziny);

- trasa 3: Spacer śladami napoleońskimi (czas przejścia - 1,5 - 2 godziny);
- trasa 4: Spacer Rosyjski (czas przejścia - 2 godziny);
- trasa 5: Baśka Murmańska w Twierdzy Modlin.

Turyści mają możliwość skorzystania z trasy tematycznych prowadzącej po Twierdzy Modlin. Proponowane trasy tematyczne:

- Twierdza Modlin na Filmowo;
- Twierdza Modlin szlakiem francuskim;
- Twierdza Modlin szlakiem rosyjskim;
- Twierdza Modlin z(nad) wody;
- Twierdza Modlin dla dzieci, czyli Baśka Murmańska.

W mieście działa ponadto Muzeum Kampanii Wrzeźniowej i Twierdzy Modlin.

W promocję oferty turystycznej miasta Nowy Dwór Mazowiecki aktywnie włącza się LOT „Trzech Rzek”. Głównym celem LOT TR jest budowanie i promowanie wspólnej oferty turystycznej Nowego Dworu Mazowieckiego i jego okolic, poszerzając tym lokalny rynek usług turystycznych.

Kolejną atrakcją jest możliwość uprawiania sportów wodnych, dzięki położeniu w widłach trzech rzek. Dużym zainteresowaniem cieszą się spływy kajakowe. Regularnie organizowane są spływy kajakowe Wkrą i Narwią, m. in. są to spływy kajakowe od Pomiechówka do Modlina Twierdzy, spływy kajakowe z Jońca do Modlina Twierdzy. Klub Turystyki Kajakowej „Wodnik” od kilkunastu organizuje Ogólnopolski Spływ Kajakowy Wkrą i Narwią - „Młynarka”.

• Instytucje kultury i organizacje działające w sferze kultury

Działalność kulturalna prowadzona jest głównie przez Nowodworski Ośrodek Kultury, który mieści się przy ul. Paderewskiego 1A. Jest instytucją kultury, prowadzącą działalność w zakresie upowszechniania kultury oraz edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży. Działalność Ośrodka opiera się na systematycznej pracy w sekcjach i kołach zainteresowań oraz imprezach.

Ważną rolę pełni Muzeum Kampanii Wrzeźniowej i Twierdzy Modlin (Modlin Twierdza) usytuowane przy ul. Baśki Murmańskiej 164. Muzeum zostało utworzone w budynku dawnych koszar oficerskich, na terenie Modlina - Twierdzy. W 2017 r. obiekt przeszedł gruntowny remont, dzięki czemu ekspozycja zyskała jeszcze lepszy, ciekawszy wymiar. Przy siedzibie muzeum na ogrodzonym placu dostępna jest plenerowa wystawa sprzętu wojskowego.

W budynku muzeum działa:

- Lokalna Organizacja Turystyczna Trzech Rzek. Głównym celem organizacji jest budowanie i promowanie wspólnej oferty turystycznej Nowego Dworu Mazowieckiego i jego okolic, poszerzając tym lokalny rynek usług turystycznych. Przy współpracy z podmiotami działającymi w dziedzinie turystyki tworzona jest baza informacji o ofercie turystycznej regionu.
- oraz Centrum Informacji Turystycznej (CIT) znajduje się w siedzibie Lokalnej Organizacji Turystycznej Trzech Rzek przy ul. Baśki Murmańskiej 164 (w zabytkowej części Nowego Dworu Mazowieckiego - Twierdzy Modlin). W CIT bezpłatnie udostępniane są mapy, foldery i inne materiały przydatne Turystom.

Na terenie miasta działają aktywnie różne stowarzyszenia w zakresie kultywowania dziedzictwa kulturowego, historii i zabytków.

Urząd Miasta i jednostki mu podległe organizowały na terenie miasta następujące wystawy o tematyce związane z dziedzictwem kulturowym regionu:

- wystawa archiwalnych zdjęć miasta organizowana przez Nowodworski Ośrodek Kultury w ramach Dni Nowego Dworu Mazowieckiego (w 2013 r.)
- wystawa „Projekt 360” - realizowana we współpracy z lokalnym artystą - fotografikiem Damianem Ochtabińskim. Autor dokonał kompilacji archiwalnych i współczesnych zdjęć miasta. Do wystawy została wydana drukiem okolicznościowa publikacja. Wystawa zaprezentowana została podczas imprezy plenerowej „Powitanie lata, która odbyła się w Parku Miejskim im. J. Wybickiego w czerwcu 2014 r. Następnie mieszkańcy mogli ją oglądać na dziedzińcu Nowodworskiego Ośrodka Kultury.
- wystawa archiwalnych zdjęć miasta - organizowana w alei głównej Parku Wybickiego we współpracy z Nowodworskim Towarzystwem Historycznym (w każdy letni weekend w 2014 r.).
- wystawa „Projekt 360” realizowana na antresoli Lotniska Warszawa - Modlin w 2015 r.
- w trakcie przygotowania jest kolejna wystawa archiwalnych zdjęć miasta, która będzie prezentowana na antresoli Lotniska Warszawa - Modlin (planowana prezentacja w 2017 r.).

5.2.2. Zarys historii miasta

Na terenie miasta Nowy Dwór zlokalizowano ślady kultury z okresu neolitu (4 - 2 tys. lat p.n.e.) oraz ślad siedliska datowany ok. 1700 lat p.n.e. Szybszy rozwój osadniczy na obszarze Mazowsza nastąpił dopiero w VIII - IX w. W X w. najgęściej zasiedlonym obszarem były ziemie położone między Wkrą i Orzycem (tzw. „Stare Mazowsze”) z centralnym grodem w Płocku. Osadnictwo koncentrowało się także w okolicach Łęczycy, Czerska i Wizny oraz nad dopływami Narwi.

W obrębie obecnego miasta Nowy Dwór Mazowiecki, prócz miasta Nowy Dwór, znajdują się miejscowości stanowiące odrębne zespoły osadnicze, przyłączane naturalnie w miarę rozrastania się miasta lub decyzjami administracyjnymi: Modlin Stary, Modlin Twierdza, Kępa Nowodworska, Okunin.

Kępa Nowodworska - wieś założona została przez osadników holenderskich (Olędrów) w 1781 r., w miarę rozwoju miasta Nowy Dwór, włączona w jego półd. - zach. część. Pierwotnie osada położona była za niskim wałem przeciwpowodziowym usypanym przez osadników wzdłuż Wisły. Kolonistów sprowadzali ok. poł. XVIII w. głównie właściciele dóbr szlacheckich, zarządcy dóbr królewskich oraz urzędnicy królewscy - m. in. starosta kampinoski Ludwik Gutakowski, właściciel Nowego Dworu oraz kościół rzymskokatolicki. Sprowadzano ich w celu zagospodarowania pustek nadwiślańskich. Osiedlano ich wśród lasów, które karczowali i mokradeł, które osuszali budując system rowów odwadniających. Na uzyskanej ziemi zakładali pastwiska i łąki, sady oraz pola uprawne. Wspólnoty olęderskie przestały istnieć w 1945 r., ich mieszkańcy zostali ewakuowani przez władze niemieckie tuż przed nadejściem frontu lub wysiedleni niedługo później przez władze polskie.

Okunin - miejscowość w 2002 r. włączona w obręb Nowego Dworu Mazowieckiego. Posiada średniowieczną metrykę. W 1292 r. był tu kościół parafialny, którego filią stał się kościół pw. Św. Małgorzaty w Nowym Dworze. Wieś wzmiankowana jest w 1386 r., jako Ocunino, Occunyno, w 1416 - Okunino, 1421 - Occuinno, 1577 - Okunin.

Była to wieś szlachecka, jej mieszkańcy zajmowali się połowem ryb i uprawą roli. W 1386 r., jako właściciel wymieniany jest Dzierśław z Okunina, w latach 1416 - 1424: Dobrogost, po nim wdowa Dorota i jej córka Przybka, żona Jana z Kuchar, potem ich spadkobiercy. W 1478 r. książę Bolesław V lokował miejscowość na prawie chełmińskim. Właścicielem Okunina i sąsiedniej Woli Okunińskiej w latach 1477 - 1487 był podskarbi warszawski Andrzej Chyliński, po nim jego potomkowie, wymieniani jeszcze w 1519 r., gdy król zezwolił na wykup wójtostw w Miedniewicach, Woli Miedniewskiej i Starych Wiskitkach z rąk Stanisława i Bolesława - braci Okuńskich oraz Jadwigi Gniewieskiej. W 1520 r. rodzina Chylińskich sprzedała 1 część swoich włości w Okuninie braciom Cieciszewskim, zaś 4 części wraz z lasami - Pawłowi Pniewskiemu. Członkowie obu tych rodzin wzmiankowani są w Okuninie jeszcze w 1530 r.

W 1775 r. wzmiankowany jest drewniany kościół parafialny pw. Św. Wawrzyńca „w starym stylu”, z którego parafię w 1792 r. przeniesiono do Nowego Dworu. W czasie kampanii napoleońskiej w dniu 23.12.1806 r. w Okuninie nocował Napoleon Bonaparte. Właściciel wsi, Ludwik Gutakowski, umieścił na budynku nr 23 marmurową tablicę upamiętniającą pobyt cesarza. Tablica została zdjęta w 1939 r.

Modlin - w 1961 r. przyłączony do Nowego Dworu Mazowieckiego. Miejscowość jest wzmiankowana w 1426 r. w tzw. Księdze sądowej Zakroczymskiej, jako de Moglino i de Moglno. W okresie średniowiecza należała do powiatu zakroczymskiego. Przed 1497 r. jej właścicielem był szlachcic Paweł Sokół z Tarnowa (Czarnowa), który dokonał darowizny swych dóbr dziedzicznych (m. in. Modlina) na rzecz swoich bratanków - Jana i Stanisława Szczawińskich, zastrzegając dożywocie sobie i żonie. Kolejnym, do 1549 r. dzierżawcą Modlina był burgrabia krakowski Marcin Wolski, starosta zakroczymski, po czym wieś kupiła królowa Bona. Wówczas w Modlinie mieszkało 32 kmieci, a łączna wielkość gospodarstw wynosiła 450 ha.

W czasie potopu szwedzkiego pod Zakroczymiem, w okolicach wsi Modlin koncentrowały się znaczne siły polskiego pospolitego ruszenia. We wrześniu 1655 r. Szwedzi, po opanowaniu Nowego Dworu i zbudowaniu mostu prawdopodobnie u zbiegu Narwi

i Wisły, uderzyli na polskie zgrupowanie. Przegrana przez Polskę bitwa pod Nowym Dworem odbyła się 30 września 1655 r. na terenie ob. Stanisławowa, Modlina i Nowego Modlina. Zająwszy Modlin wojska szwedzkie stacjonowały tu do czasu bitwy pod Pragą w dniu 28 lipca 1656 r. Na dzisiejszym cyplu wzniesli pierwsze fortyfikacje - na planie czteroramiennej gwiazdy, tzw. „Bugskansen”. Do dziś rejon ten nazywany jest wyspą szwedzką.

Modlin Twierdza - po Szwedach, w okresie wojny północnej, prace fortyfikacyjne w rejonie szwedzkiej wyspy prowadziły wojska saskie feldmarszałka A. von Steinau. Później, w okresie stanisławowskim plan twierdzy „Zakroczym” (1794 r.) opracował rosyjski generał Piotr Kornilowicz Suchtelen, jednak prac nie podjęto.

Budowę twierdzy rozpoczęto z rozkazu Napoleona (1806 r.) W okresie od wiosny 1807 r. do lata 1812 r., powstała twierdza bastionowa złożona z obwarowania głównego, trzech wysuniętych, nieukończonych koron oraz umocnień na przedmościach kazuńskim, nowodworskim i Wyspie Szwedzkiej. Obecnie stanowi wewnętrzny obwód cytadeli. Były to fortyfikacje ceglano - ziemne typu francuskiego, których autorem był generał F. de Chasseloup - Laubat. Do pracy przy budowie zatrudniono w 1812 r. rzemieślników i 10 - 12 tysięcy okolicznych chłopów.

Wobec postępów ofensywy napoleońskiej prace fortyfikacyjne przerwano w sierpniu 1812 r., a podjęto ponownie od grudnia 1812 r., po klęsce Napoleona pod Moskwą. Oblężenie twierdzy przez wojska rosyjskie I. Paskiewicza trwało od 5 lutego do 1 grudnia 1813 r. Jej garnizon tworzyły mieszane oddziały polskie, francuskie, saskie i wirtemburskie dowodzone początkowo przez generała F. K. Kosseckiego, potem przez generała H. W. Daendelsa. Łącznie 5230 żołnierzy, 261 oficerów i 120 dział, w tym około 4000 polskich żołnierzy. Obrona Modlina trwała nadal mimo klęski Napoleona w październiku 1813 r. Kapitulację przyjął rosyjski generał P. Kleinmichel, który zastąpił Paskiewicza.

W okresie Królestwa Polskiego (1815 - 1831) w twierdzy stacjonowały niewielkie oddziały armii polskiej i rosyjskiej. W czasie powstania listopadowego i wojny polsko - rosyjskiej w 1831 r. twierdza została uzupełniona elementami fortyfikacji polowej. Komendantem był został gen. I. Ledóchowski. Dnia 08.09.1831 r., po kapitulacji Warszawy do twierdzy weszła większość wojsk polskich, po których wyjściu twierdza, oblegana przez wojska rosyjskie, skapitulowała w październiku 1831 r.

Lata 1832 - 1883. Likwidacja autonomii Królestwa Polskiego pociągnęła za sobą konieczność obrony zach. rubieży Rosji i zapobieżenia kolejnym polskim zrywom. W 1834 r. Modlin zmienił nazwę na Nowogiejorgijewsk i podjęto rozbudowę jego fortyfikacji. Autorem planu rozbudowy twierdzy w latach 1832 - 1841 był generał Iwan Dehn. Całość przebudowy wraz z modernizacją przedmości zakończono w 1841 r. Po ukończeniu cytadela otrzymała nazwę Twierdza Nowogiejorgijewsk. Kilka lat dłużej trwała budowa obronnego spichrza zbożowego, stanowiącego główny magazyn dla wojsk rosyjskich stacjonujących na obszarze Królestwa.

W okolicach twierdzy zakładano kolonie dla włościan rosyjskich i budowniczych fortyfikacji wyznania prawosławnego. Pierwsi osadnicy pojawili się po 1839 r. - powstała wówczas pierwsza kolonia nieposiadająca nazwy. Zaraz potem powstała Kolonia Aleksandyjska, której nazwa wymieniona jest na projekcie pierwszej cerkwi dziś nieistniejącej (dzisiejsze Stanisławowo). Następne kolonie założono w dzisiejszym Pomiechowie,

Pomiechówku, Nowym Modlinie i Kosewie. W okolicach płn. krańca dzisiejszego lotniska Modlin istniała też kolonia o nazwie „Sołdatskaja Słoboda”, zaznaczona na jednym z planów twierdzy i jej okolic. Obecnie w okolicznych miejscowościach żyją spolonizowani potomkowie osadników. w tym także potomkowie tych, którym władze rosyjskie nadały ziemię za zasługi.

W latach 60. XIX w. polecenie rozbudowy twierdzy wydał gen. Eduard Totleben. Po 1864 r. wewnątrz francuskiego rdzenia bastionowego wybudowano obwód obronnych koszar dla 20 tys. żołnierzy o długości 2250 m, charakterystyczny dla fortyfikacji rosyjskich. Koszary, posiadające strzelnice dla dział i broni piechoty, kaponiery na załamaniach oraz otoczone rowem, osłaniane były z 4 kaponier. Był to trzeci obwód twierdzy Modlin. Ukończono też korony, uzupełniając je ciągłym umocnieniem poligonalnym z rawelinami i murem Carnota. W tym czasie wybudowano też kilka prochowni, twierdzę uzupełniono o fort „Ostrołęka”, który powstał w wyniku rozbudowy dzieła rogowego we wsch. części. W ciągu następnych czterdziestu lat twierdza stopniowo stawała się przestarzała.

Lata 1883 - 1915 - pogarszająca się sytuacja międzynarodowa spowodowała modernizację twierdzy, do której przystąpiono w 1883 r. Powstawała wówczas twierdza fortowa. Do 1888 r. zbudowano pierścień 8 fortów wysuniętych przed istniejącą twierdzę na odległość 2,1 do 4,8 km. Na przedmościu nowodworskim wzniesiono fort „Nad Wisłą”. Typową budowlą był fort rosyjski o wzorze F1879: dwuwałowy, na planie pięcioboku, o dwóch czołach. Wszystkie budowle - koszary, kaponiery i przeciwskarpy - wznoszono z cegły. Forty łączyła z cytadelą sieć dróg fortecznych, kolei wąskotorowej i łączności. W 1893 r. powstał oddział aeronautyczny wyposażony w balony obserwacyjne. Mimo to, w momencie ukończenia budowy były to już fortyfikacje przestarzałe. Pierwszą modernizację fortów przeprowadzono w latach 1894 - 1900. Najważniejsze elementy ceglane (przeciwskarpy i kaponiery) zastąpiono betonowymi, betonem wzmocniono też stropy innych obiektów.

Na przełomie XIX/XX w. Rosja powróciła do koncepcji tzw. „trójkąta fortecznego”: oparcie obrony zach. rubieży cesarstwa na dużym zgrupowaniu twierdz. Narożniki trójkąta stanowić miały twierdze Modlin, Zegrze i Warszawa, zaś boki miało uzupełniać siedem fortów. W 1909 r. wydano rozkaz o likwidacji wszystkich twierdz na tym obszarze oprócz Osowca i Modlina, które należało rozbudować. W 1912 r. rozpoczęto budowę zewnętrznego pierścienia fortów składającego się z 11 obiektów, uzupełnionego 12 dziełami pośrednimi i licznymi zespołami prochowni. Forty te miały być oddalone od cytadeli na odległość od 5,3 do 8,5 km. Stare forty miały uzupełniać obronę, jako druga linia - wówczas je modernizowano, lub stanowić zaplecze mieszkalno - magazynowe dla załóg. Na szczególnie ważnych odcinkach zaplanowano budowę trzech grup fortowych („Goławice”, „Carski Dar”, „Janówek”), czyli zespołów wzajemnie się uzupełniających dzieł.

Projekty fortów oparto na trzech wzorcach: F1909, F1910 oraz GF1908/12. Były to forty ziemno - betonowe o narysie zbliżonym do trójkąta bądź trapezu. Zawierały szereg nowatorskich rozwiązań, a i były wśród nich dzieła nowoczesne, jak Grupa Fortowa „Carski Dar”. Posiadały też wady: dysponowały małą ilością stanowisk do ukrytej obserwacji, mało elementów pancernych. Wielu stanowisk obserwacyjnych nie zamontowano, nawet w najważniejszym Forcie XV. Rozbudowa nie została dokończona, mimo to Twierdza

Nowogiejorgijewsk z 19 fortami i licznymi obiektami międzypola była jedną z najpotężniejszych twierdz ówczesnej Europy.

Lata 1915 - 1918 - w sierpniu, po zdobyciu bez walki Warszawy rozpoczęło się oblężenie twierdzy Modlin. Żołnierzami niemieckimi w liczbie 80 tys., wyposażonymi w moździerze oblężnicze, dowodził gen. H. Beseler. Załogę twierdzy stanowiło 105 tys. żołnierzy z losowych jednostek, dowodzone przez gen. Bobyra. Załoga posiadała ok. 60 tys. karabinów i ok. 1000 sztuk dział (w tym tylko 250 fortecznych). Oblężenie twierdzy trwało zaledwie od 9 do 20 sierpnia 1915 r. Do 1918 r. obiekty twierdzy zajętej przez wojsko niemieckie były wykorzystywane na potrzeby magazynowe, szpitalne.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Modlin stał się umocnieniem ważnym w czasie wojny 1920 r. Twierdza stała się głównym punktem obrony 5. Armii gen. Wł. Sikorskiego na linii Wkry. W okresie międzywojennym spełniała dwie role. Była magazynem i ważnym garnizonem dla Szkoły Podchorążych Broni Pancernych, Centrum Wyszkożenia Saperów oraz siedzibą licznych jednostek armijnych. Odgrywała też rolę polskiego poligonu fortecznego - w fortach zainstalowano kilka eksperymentalnych kopuł pancernych dla obserwacji i karabinów maszynowych, wybudowano doświadczalne schrony bojowe oraz testowano broń forteczną. Obiekty doświadczalne budowano z myślą o ich włączeniu do struktury obronnej twierdzy. Równocześnie konserwowano stare umocnienia. Ponadto w Modlinie mieścił się port wojenny i stocznia rzeczna.

Dnia 24 marca 1928 r. marszałek Józef Piłsudski zarządził przeniesienie Oficerskiego Trybunału Orzekającego z Warszawy do Modlina. Tuż przed wybuchem II wojny wzniesiono sześć małych schronów bojowych na dwa ciężkie karabiny maszynowe każdy. Wykonano także odcinki rowów przeciwpancernych i szereg ziemnych umocnień polowych. Niektóre umocnienia twierdzy, np. prochownie, wykorzystano na schrony przeciwlotnicze oddziałów armijnych. Rubież obronną zaplanowano wzdłuż wewnętrznego pierścienia fortów.

We wrześniu 1939 r. w twierdzy stacjonował sztab Armii „Modlin” i 8 Dywizja Piechoty, potem też inne oddziały Armii „Modlin i Armii „Łódź” dowodzonej przez gen. W. Thommée, który objął dowództwo Obozu Warownego „Modlin”. Oblężenie twierdzy przez wojska niemieckiego II Korpusu Armijnego trwało od 10 do 29 września 1939 r. W kolejnych latach II wojny twierdza nie odegrała większej roli. Podczas okupacji w forcie I znajdował się obóz przejściowy, a w forcie III - obóz koncentracyjny, gdzie zginęło ok. 20 tys. ludzi. Twierdza wyzwolona została 18 stycznia 1945 r.

Po wojnie większość obiektów zajęło Wojsko Polskie. Na przestrzeni lat wiele umocnień zostało opuszczonych (m.in. Fort V, Fort XII, Fort XIV) stając się celem dewastacji. Liczne obiekty zostały wydzierżawione dla potrzeb działek wypoczynkowych (np. Fort XI, Fort XVI, Dzieło D-8) czy dla celów turystycznych. Na terenie twierdzy, na płn. od cytadeli znajduje się port lotniczy Warszawa - Modlin, dawne lotnisko wojskowe, wykorzystywane dla obsługi ruchu pasażerskiego.

W 2008 r. wewnętrzny obwód obronny twierdzy wraz z koszarami obronnymi wpisany został do rejestru zabytków. Twierdza stanowiąca własność Agencji Mienia Wojskowego została wystawiona na sprzedaż. Dopiero w sierpniu 2013 r. obszar twierdzy o pow. 58 ha został sprzedany spółce Konkret SA z Poznania (obecnie to Modlin Spółka z o.o.). Wojewódzki konserwator zabytków dopuszcza bardzo szerokie możliwości adaptacji

koszar (np. do funkcji mieszkalnych, hotelowych, usługowych, kulturalnych, turystycznych) pod warunkiem zachowania bryły budynku oraz pozostawienia terenu cytadeli, części wnętrza oraz części budynku koszar wraz z tarasami widokowymi na dwóch wieżach, jako ogólnodostępnych. Dopuszcza też wprowadzenie podziemnych parkingów i dojazdów, form małej architektury oraz niezbędnych nowych ciągów komunikacyjnych. Obecnie inwestycja znajduje się w fazie projektowej.

Nowy Dwór - miasto leży przy wczesnośredniowiecznym szlaku handlowym z Gdańska i Torunia na Ruś oraz przy szlaku wodnym Wisły i Narwi, poprzez Bug dającym powiązanie z Rusią Kijowską pośrednio przez Prypeć. W XII w. powstał tu gród sprawujący kontrolę nad spławem rzeczny. Zlokalizowany na krawędzi skarpy wyniesionej nieco nad poziom miasta, owalny zarys grodu widoczny jest na planie Tymoteusza Nowickiego z 1797 r. oraz na rosyjskim planie z ok. poł. XIX w. Przy grodzie powstała zapewne targowa osada, w której odbywał się handel solą.

Pierwsza wzmianka o Nowym Dworze pochodzi z 1292 r. i dotyczy konsekracji kościoła pw. św. Małgorzaty przez bpa Tomasza. Kościół został uposażony w dziesięcinę ze wsi Smoszewo. Właścicielem grodu był wojewoda mazowiecki Jan, syn Abrahama herbu Nałęcz z Nowego Dworu i nieznanego z imienia Leżeńskiej. W 1313 r. Nowym Dworem władali synowie księcia mazowieckiego Bolesława II - Ziemowit II, Trojden I i Wacław. W 1349 r. przejął go, po zmarłym ojcu Trojdenie I, książę Kazimierz I Warszawski. W 1355 r. wymieniany jest gród książęcy „Nowidwor circa fluvium Narew”. W 1371 r., jako dziedzic wymieniany jest komes Tomisław herbu Nałęcz, po czym objęli gród w 1374 r. jego synowie: Dobrogost, Abraham i Niemierza. Dnia 29 czerwca 1374 r. Ziemowit III Mazowiecki lokował osadę na prawie, wraz z przywilejem połowu ryb w Narwi i Wiśle oraz pobierania cła na rzece Narwi. W 1421 r. nastąpił podział majątku pomiędzy synami Niemierzy: Abraham przeniósł się do Wielkopolski, Dobrogost pozostał w Nowym Dworze przybierając nazwisko Nowodworski.

Miejscowość funkcjonowała pod nazwami: Nowidwor circa fluvium Narew (1355 r.), Nova Curia, Nova Aula, Novidwor, Nouidwor czy Nowodwor.

W latach 20. XVI w. Nowy Dwór wszedł w skład miast królewskich. W 1544 r. Zygmunt Stary odnowił prawa miejskie. W 1545 r. miasto było ośrodkiem lokalnego handlu z cotygodniowym targiem i dwoma jarmarkami rocznie. W pierwszych latach XVII w. było własnością Jana Nowodworskiego, kasztelana raciąskiego i jego brata biskupa Adama. Obaj ufundowali w 1618 r. klasztor bernardynów, zniszczony w czasie potopu szwedzkiego. Nowy Dwór często zmieniał właścicieli, niszczone przez wylewy rzek, zarazy i działania wojenne sukcesywnie ulegał zubożeniu, zaś jego upadek nastąpił po przegranej bitwie ze Szwedami - dnia 30 września 1655 r. Gdy na polach Modlina powstał szwedzki obóz warowny miasto popadło w ruinę. W 1690 r. ponownie uzyskało potwierdzenie praw miejskich, ale już nie odgrywało poważniejszej roli, powoli osiągając status wsi.

Dnia 20 czerwca 1782 r. Nowy Dwór, określany jako folwark, ponownie otrzymał prawa miejskie. Jego właścicielem był wówczas Stanisław książę Poniatowski, bratanek króla, podskarbi wielki litewski. Podjął próbę dźwignięcia upadłego miasta poprzez likwidację pańszczyzny i oczynszowanie chłopów, których role przeniesiono do sąsiedniej wsi, parcelację terenów miejskich między kolonistów niemieckich i regulację przestrzenną miasta.

Ufundował kościół pw. Św. Michała Anioła, konsekrowany dnia 21 października 1792 r. W mieście powstały manufaktury sukiennicze, stocznia rzeczna, działał hebrajska drukarnia (1782 - 1813). Ewangelicy mieli salę do nabożeństw na pierwszym piętrze ratusza. Od strony półd., na peryferiach miasta Żydzi mieli drewnianą bożnicę. Istniała też w mieście szkoła elementarna.

W 1794 r. Nowy Dwór odkupił hrabia Ludwik Szymon Gutakowski, szambelan królewski, członek Rady Nieustającej. Po III rozbiórce Polski Nowy Dwór znalazł się w zaborze pruskim, w latach 1807 - 1815 w Księstwie Warszawskim, po kongresie wiedeńskim - w zaborze rosyjskim.

Budowa twierdzy Modlin rozpoczęta w 1806 r. początkowo spowodowała ożywienie gospodarcze, potem stał się przyczyną problemów. Jej oblężenie w 1813 r. stało się klęską dla miasta, podobnie jak katastrofalna powódź w tymże roku. Począwszy od 1820 r. Nowy Dwór w okrojonych granicach ograniczonych do terenów zabudowanych, przeszedł na własność rządu, jako „dobra dominialne”. Napływała ludność niemiecka, rosyjska i żydowska. W 1820 r. miasto liczyło ogółem 885 mieszkańców i 82 domy, w tym 28 murowanych. Ulice nie były brukowane, nawierzchnie gruntowe. Tradycyjnie dwa razy w tygodniu odbywały się targi.

Kolejne powodzie (1840 r., 1844 r.) spowodowały zniszczenie ratusza, który przebudowano na kościół ewangelicki. Ożywienie gospodarcze nastąpiło w 2 poł. XIX w. W 1860 r. miasto miało 3149 mieszkańców, wśród nich 2197 Żydów. Tylko 36 domów było murowanych, reszta - 164 drewnianych. Nowy Dwór posiadał magazyn solny, jatki rzeźnicze i piekarskie oraz „szlachtuz”, dwa tartaki, ponadto fabryki: krochmalu, wyrobów fajansowych, mydła i świec, fabrykę dykty, aptekę i szkołę elementarną. W roku odbywało się sześć jarmarków. Na pocz. XX w. powstał młyn parowy i fabryka guzików z masy perłowej, browar i dwie wędliniarnie.

Pewne niewielkie ożywienie gospodarcze spowodowała, uruchomiona w 1877 r., kolej nadwiślańska. Ludność miejska utrzymywała się głównie z zaspokajania potrzeb Modlina, stąd wg relacji z 1886 r. „dużo drobnych sklepów i szynków”. Potrzeby te zaspokajała głównie dzielnica żydowska umiejscowiona pomiędzy traktem do Jabłonny a linią kolei żelaznej. Oprócz synagogi była tu też szkoła żydowska. Dzielnica spłonęła w 1888 r. i nie została odbudowana.

W 1921 r. Nowy Dwór liczył 7829 mieszkańców, w tym 3916 Żydów. W 1931 r. proporcje w zaludnieniu miasta nieco się zmieniły. Liczyło ono 9386 mieszkańców, w tym 4316 Żydów. Pod koniec 1937 r. zmieniono nazwę miasta na Nowy Dwór Mazowiecki.

W czasie II wojny światowej miasto mocno ucierpiało i zostało przemianowane na Neuhof, od 1942 r. na Bugmünde. Od maja 1940 r. do dnia 12.12.1942 r. istniało tu żydowskie getto, w 1944 r. - obóz pracy przymusowej. 15 stycznia 1945 r. wyzwolono Nowy Dwór Mazowiecki, zniszczony w 70%. W 1946 r. miasto liczyło 3000 mieszkańców, w 1960 r. ponad trzykrotnie więcej, w 1999 r. liczba mieszkańców wynosiła 27 000. Miasto mocno ucierpiało w czasie powodzi w 1947 r. i 1962 r. W latach 1952 - 1975 Nowy Dwór Mazowiecki był siedzibą powiatu, po reformie administracyjnej w 1999 r. został miastem powiatowym.

5.3. Krajobraz kulturowy - dziedzictwo materialne

Krajobraz kulturowy Nowego Dworu Mazowieckiego ukształtował się w oparciu o następujące warunki, mające wpływ na aktywność społeczną i ekonomiczną regionu w czasach historycznych:

- stosunkowo późne zagospodarowanie osadnicze terenów,
- sąsiedztwo Twierdzy Modlin,
- wielokulturowość ludności wynikająca ze zróżnicowanej przynależności państwowej,
- znaczne zniszczenia w wyniku działań II wojny światowej.

I. UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA

• Centrum

Zabytkowy układ Nowego Dworu mazowieckiego obejmuje centrum miasta i jest przykładem kompozycji urbanistycznej doby Oświecenia (1780 r.).

W momencie otrzymania praw miejskich w 1374 r. Nowy Dwór nazywany był „oppidum”. Musiał więc mieć rozwinięty układ protomiejski. Ukształtowanie Starego Rynku na planie z 1797 r. przypomina fragment wczesnośredniowiecznego placu targowego. Być może plac ten był znacznie dłuższy, a uregulowany został w XVIII w. Przed wojną funkcjonował tu brukowany rynek miejski, po wojnie - dworzec autobusowy. Obecnie jest to Skwer imienia arcybiskupa Dobrogosta, z fontanną, alejkami i klombami.

W 1782 r. Stanisław książę Poniatowski, podejmując próbę ratowania miasta wprowadził szereg reform. Oczynszowanie chłopów pozwoliło na przeniesienie ich pól do sąsiednich wsi, tereny miejskie rozparcelowano pomiędzy kolonistów niemieckich. Umożliwiło to dość konsekwentne wprowadzenie założenia miejskiego. Włączono do niego część średniowieczną wraz ze Starym Rynkiem.

Wspomniany plan miasta z 1797 r., wykonany przez geometrę Tymoteusza Nowickiego, ukazuje starą i nową część Nowego Dworu. Stara część po stronie zach., skoncentrowana była wokół niewielkiego kwadratowego rynku, część nowa - od wsch., ulokowana została na gruntach folwarcznych. Tam na skarpie nad rzeką Narwią zostały zestawione szeregowo, na planie węgelnicy, działki sukienników - osadników sprowadzonych z Niemiec.

Na płd. od rzeki zakomponowano nową zabudowę. Wokół rozległego prostokątnego Wielkiego Rynku (300 x 100 m), w obu dłuższych pierzejach rozmierzone zostały bloki zabudowy - zbliżone do kwadratów, dzielone na 4 do 6 działek. Na ich tyłach biegły ulice gospodarcze. Główne budowle publiczne, wyznaczające oś układu płn. - płd., znajdowały się na bokach krótszych rynku. Po płd. stronie placu ulokowany został kościół parafialny, po płn. - ratusz.

Wyróżniona została pierzeja płd., oparta o trakt komunikacyjny do Okunina i do Góry. U jej zbiegu z pierzeją wsch. Wielkiego Rynku wpadał gościniec prowadzący do Warszawy. Ten układ stanowił pozostałość układu średniowiecznego. Kościół stał się centralnym punktem kompozycyjnym całego miasta, dzięki swej wyrazistej bryle zwieńczonej klasycznym obeliskiem. Pierzeja płn. położona nieco niżej, w niewielkiej odległości od Narwi, uzyskała mniej prestiżową rangę. Stanął tu ratusz, ujęty z boku i z tyłu dziedzińcem. Był niewielkim budynkiem parterowym, poprzecznie usytuowanym względem „wielkiej osi”.

Układ stworzony w 2 poł. XVIII w. nie został unicestwiony przez późniejsze, chaotyczne inwestycje podejmowane w XIX w.: „Żadna budowla w ostatnich czasach wzniesiona (1847 r.) nie stoi w linii regulacyjnej”, a „na niektórych [...] ulicach wystawiono w poprzek nowe domy lub założono ogrody”. Pozostaje czytelny do dziś, choć zachowało się niewiele z pierwotnej zabudowy.

Miasto przestrzennie rozwijało się słabo. Wyznaczony regulacją teren miejski był zbyt duży w stosunku do potrzeb. Na planie z 1797 r. widoczne są jeszcze niepodzielone bloki miejskie, mimo, że minęło 15 lat od czasu regulacji. Rozpoczęcie budowy twierdzy przyniosło ograniczenia budowlane. Domy murowane można było wznosić w odległości 600 sążni (ok. 1140 m) od najbardziej wysuniętych w stronę miasta szańców, tzn. dopiero w rejonie Wielkiego Rynku. Drewniana zabudowa mogła powstawać w odległości 400 sążni (tj. ok. 760 m), czyli wokół Starego Rynku.

Układ Urbanistyczny Nowego Dworu Mazowieckiego, w tym zespół urbanistyczny osady tkaczy z końca XVIII w. - z regularną siatką ulic, jest zachowany. Zabudowa jest nowa, gdyż miasto po II wojnie praktycznie wybudowane zostało na nowo. Układ wpisany został do rejestru zabytków. Obszar chroniony wyznaczają ulice: Warszawska, Targowa, Zakroczymska, Daszyńskiego, Sobieskiego, Kościuszki, Magistracka, część ul. Sukiennej od nr 40 - 80, Przejazd, Nałęczka, Legionów, Słowackiego, Paderewskiego - strona nieparzysta, Mazowiecka, Modlińska, Partyzantów, Piaskowa, Okrzei, Sawy, Pl. Solny, Zachodnia, Chryzantemy, Harcerska, Batalionu Elektrotechnicznego, rondo Gen. J. Hallera, rondo Marszałka J. Piłsudskiego.

• Twierdza Modlin

Twierdza zawiera w sobie elementy fortyfikacji francuskiej, rosyjskiej i polskiej. Potocznie nazwą „twierdza Modlin” określa się jedynie jej centralną część, tworzącą osiedle Modlin Twierdza; niemniej obejmuje też forty wewnętrznego i zewnętrznego pierścienia wzniesione w okresie od lat 80. XIX w. do wybuchu I wojny światowej oraz towarzyszące im dzieła z różnych okresów. Jednym z najstarszych obiektów twierdzy jest działobitnia por. Kołaczkowskiego, zwana także Redutą Napoleońską. Wykonana w koronie Utrackiej, jako jedyny z trzech planowanych obiektów. W strukturze Twierdzy Modlin wyróżnić można:

- Cytadelę z przedmościami: kazuńskim i nowodworskim;
- wewnętrzny pierścień fortów: zachowany jest pełen narys umocnień ziemnych złożony z 5 bastionów i rawelinu. Wśród obiektów architektonicznych wyróżniają się bramy: Poniatowskiego (1811 - 1812), Północy (1811 - 1812), Dąbrowskiego (1837 r.) oraz Działobitnia Dehna (1839 r.), przede wszystkim - unikatowy budynek koszar obronnych (1864 - 1870) o długości 2300 m, dostosowany ukształtowaniem do ziemnego obwodu obronnego (zachowana wieża ciśień i inne obiekty na dziedzińcu koszar). Przed rawelinem obwodu wewnętrznego zachowany jest zespół oficerskich budynków koszarowych z przełomu XIX/XX w.;
- zewnętrzny pierścień fortów: składający się z 10 fortów z 11 i 7 dzieł pośrednich z 12, pełen narys umocnień ziemnych z podziałem na 6 frontów (Parysowski, Księcia Warszawskiego, Borodino, Św. Jerzego, Połtawski i Ostrołęcki). W obwodzie wału twierdzy wyróżniają się 3 zespoły bastionowe tworzące korony: Utracką, Środkową, Modlińską. Na przedpolu wału głównego zachowały się raweliny i lunety, również mur Carnota (1832 - 1841) oraz większość

obiektów architektonicznych, wśród których wyróżniają się: bramy Saperska (1837 - 1839), Korony Utrackiej (1836 - 1837), Zakroczyńska (1832 - 1841), Ledóchowskiego (1832 - 1841), Północna (1832 - 1841), Szulca (1832 - 1841) i Ostrołęcka (1836 r.), Działobitnia Napoleońska (1811 - 1812), grzybkowe reduty (1834 - 1837) i (1833 - 1837) oraz półokrągłe działobitnie (1834 - 1837);

- obiekty zaplecza: zespoły prochowni, magazyny, zabudowania koszarowe;

- pozostałości umocnień polowych i fortyfikacji polskich z 1939 r.

Najcenniejszy jest obwód zewnętrzny, obwód wewnętrzny, zespół koszarowy budynków oficerskich między obwodami.

II. ZIELEŃ ZORGANIZOWANA: PARKI, CMENTARZE

Zabytkowe parki i cmentarze z zachowanym układem alejek i ścieżek, ze starodrzewem, stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego. Istotne są również cmentarze nieczynne, które należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, a także oznakować tablicami informacyjnymi. Opieka nad nimi polega na zachowywaniu i uczynianiu pierwotnego układu, ale również na opiece nad roślinnością.

• Park Miejski im. Józefa Wybickiego

Park znajduje się w miejscu dawnego Wielkiego Rynku, między ulicami: Wybickiego, Warszawską, Kościuszki i Sukienną. Założony został w XIX w. przez Jana Flatta, jednego z właścicieli zlokalizowanej w pobliżu apteki. Jego następcą Bolesław Konarski, w końcu XIX w. dokonał nasadzeń wielu gatunków drzew. Przez środek parku przebiega ul. Lotników (zamknięta dla ruchu samochodowego), która dzieli park na dwie części historyczną i nowoczesną. W części historycznej, poprzecinanej symetrycznie rozmieszczonymi ścieżkami, znajdują się stylizowane żeliwne ławki. W zach. części parku - plac zabaw dla dzieci, w półn. - ścieżka edukacyjna o roślinach rosnących w naszym klimacie, pochodzących z różnych stron świata, jak: klony japońskie, tulipanowiec amerykański, brzozy o pomarańczowej korze, ambrowiec amerykański czy dąb błotny. W części nowoczesnej - zadana scena, amfiteatralna widownia oraz plac z fontanną, który jest równocześnie zegarem słonecznym. Park został zrewitalizowany w 2010 r.

• Cmentarz parafialny pw. św. Michała Archanioła

Pierwszy cmentarz miejski zlokalizowany był na zach. od ul. Daszyńskiego. Obecny powstał w 2 ćw. XIX w., na niewielkim wzniesieniu przy ul. Słowackiego. Zajmuje wrzecionowaty obszar wydłużony na linii wsch. - zach. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1843 r. Znajduje się tu zabytkowa kaplica cmentarna oraz kwatery żołnierzy poległych w 1920 r. oraz w latach 1939 - 1945.

• Cmentarz ewangelicko - augsburski

Cmentarz powstał w 1 poł. XIX w., w poł. części miasta, między ulicami Przytorową i Akacją. Pochówki zakończyły się w 1945 r. Od czasu wyjazdu niemieckiej ludności cmentarz popadał w zapomnienie, nagrobki zniszczono i wywieziono. Dziś pozostał pusty teren porośnięty samosiejkami drzew i krzewów. Teren cmentarza jest ogrodzony, przy wejściu znajduje się tablica informacyjna ustawiona w 2012 r. Jej fundatorem i wykonawcą jest Marek Moderau, polski rzeźbiarz i artysta. Jest to początek podjętej inicjatywy budowy w tym miejscu pomnika, który będzie upamiętniał postać pastora Roberta Nitschmanna

i społeczność luterską, mieszkającą w Nowym Dworze Mazowieckim przed II wojną. Pomnik, którego projekt przygotował w 2011 r. Jacek Malinowski, jest repliką kaplicy cmentarnej, w której została złożona urna z prochami pastora. Po wojnie kaplica zniknęła w niewyjaśnionych okolicznościach.

• **Cmentarz żydowski**

Cmentarz został założony w XVIII w., na rozległym, piaszczystym wzgórzu, pomiędzy ob. ulicami Przytorową i Akacjową. Do czasu powstania cmentarza żydowskiego na Bródnie, chowano tu także zmarłych wyznania mojżeszowego z Warszawy. Przed II wojną światową cmentarz nie był ogrodzony, na jego terenie znajdował się dom przedpogrzebowy.

Podczas II wojny światowej cmentarz był miejscem egzekucji. Tu również chowano ofiary nazistowskich represji. W czasach PRL-u uległ znacznej dewastacji. Macewy wykorzystano budowy chodnika przy ul. Kolejowej w Nowym Dworze (ob. ul. Sportowej). Na pocz. lat 70. część gruntów sprzedano prywatnym właścicielom, elementy żydowskich nagrobków zostały złożone na stadionie sportowym. W 1994 r. cmentarzem zajmowała się Fundacja Nissenbaumów. Dokonano wówczas ponownego pochówku rozrzuconych kości. W 2006 r. pracownicy Komisji Rabinicznej ds Cmentarzy oraz członkowie Polskiej Unii Studentów Żydowskich wykonali wstępne prace porządkowe. W 2008 r. podjęto decyzję o restauracji nekropolii. Do restauracji cmentarza doprowadzili potomkowie rodzin pochodzących z Nowego Dworu: Ze'ev Shaked, David Wluka, Yosef Kieliszek. Powstał projekt, a potem fundacja The Nowy Dwor Mazowiecki Jewish Memorial. W latach 2010 - 2011 teren cmentarza został ogrodzony metalowym płotem, z wejściem od strony ul. Przytorowej. Na lewo od wejścia wzniesiono „ścianę płaczu”, do której przytwierdzono ponad 100 macew, odnalezionych pod jednym z chodników w Nowym Dworze Mazowieckim. Plac przed pomnikiem utwardzono, wzniesiono betonowe schody, wiodące na szczyt wzgórza. Dnia 14 lipca 2011 r. odbyło się uroczyste zakończenie prac restauracyjnych.

• **Cmentarz garnizonowy Twierdzy Modlin**

Cmentarz został założony w 1915 r., przy ob. ul. Bema. Pochowani są tu żołnierze różnych narodowości ze wszystkich dwudziestowiecznych wojen, również pochowani żołnierze SS, którzy w 1944 r. pacyfikowali Powstanie Warszawskie. Cmentarz stanowi miejsce pamięci, znajdują się tu:

- Kwatera żołnierzy rosyjskich poległych w czasie I wojny światowej w lipcu i sierpniu 1915 r. w walkach na przedpolu Twierdzy i w jej obronie,
- Kwatera żołnierzy niemieckich poległych w czasie I wojny światowej w 1915 r.,
- Mogiły legionistów polskich z 1918 r.,
- Grób płk E. Malewicza, pierwszego polskiego komendanta Twierdzy Modlin po 1918 r.,
- Kwatera z prochami ok. 500 żołnierzy WP poległych nad Wkrą i zmarłych z ran w szpitalu fortecznym w czasie wojny 1920 r.,
- Kwatera żołnierzy niemieckich poległych w walkach 1944 - 1945 nad Narwią,
- Kwatera żołnierzy WP poległych w czasie obrony Twierdzy Modlin we wrześniu 1939 r.,
- dwa groby Powstańców Styczniowych.

III. ZABYTKI ARCHITEKTURY I TECHNIKI

Wśród nich sytuują się zarówno obiekty chronione wpisem do rejestru zabytków, jak i wpisane w gminnej ewidencji zabytków.

• **Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła**

Klasycyistyczny, zbudowany w 1792 r., według projektu Stanisława Zawadzkiego. Prostopadłościenna bryła nakryta dwuspadowym dachem z wielobocznym zamknięciem - od pld., wzniesiona jest na rzucie prostokąta. Na osi fasady wznosi się wieża, w przyziemiu w formie ryzalitu występująca ze ściany, zwieńczona wysokim spiczastym obeliskiem. Kościół murowany z cegły, tynkowany. Elewacje boczne rozczłonkowane półkolistymi oknami dekorowane są pasowym boniowaniem, dzielone gzymsem parapetowym, gzymsem nadokiennym i zwieńczone gzymsem koronującym na kroksztynach. Fasada ujęta podziałami gzymosowymi ścian bocznych, trójosiowa, z ryzalitem pośrodku - na wysokości gzymosu zwieńczonym trójkątnym szczytem. Pośrodku przyziemia prostokątny otwór drzwi, po bokach - prostokątne blendy; nad drzwiami półkolisty otwór okienny, po bokach - prostokątne. Naroża ściany i ryzalitu ujęte pilastrami doryckimi. Górna kondygnacja wieży przepruta wysokimi oknami zamkniętymi łukiem okrągłym.

Wnętrze jednonawowe, nakryte stropem fasetowym. Od pld. wąskie prezbiterium ujęte skarbcem i zakrystią, z otwartymi łozami kolatorskimi nad nimi. W części ptn. - kruchta w przyziemiu wieży, po bokach - klatka schodowa i kaplica, nad nimi - chór muzyczny. Ściany wewnętrzne rozczłonkowane pilastrami jońskimi, dźwigającymi belkowanie z gzymsem modylionowym, obiegające nawę i prezbiterium. W trzy przęsła nawy i jedno przęsło prezbiterium wpisano cztery pary płytkich wnęk arkadowych z półkolumnami tokańskimi i odcinkami belkowania z ząbkowanym gzymsem. Cztery analogiczne portale, ujęte listwowymi opaskami i zwieńczone trójkątnymi frontonami ujmują drzwi prowadzące do zakrystii i skarbcza oraz do pomieszczeń flankujących kruchtę. Wyposażenie głównie późnobarokowe. Kościół był wielokrotnie remontowany (w 1902 r., po 1914 r., w latach 1945 - 1950 i 1962 - 1966). Ostatnio przeszedł gruntowną renowację.

• **Dawny ratusz i magistrat, ul. Warszawska 6**

Budynek wzniesiony w 1861 r., wg projektu Ludwika Bethiera i Franciszka Tournelle. Budynek w czasie swego istnienia pełnił funkcję magistratu, a w okresie powojennym szkoły. Pierwszy ratusz, z 1780 r., zlokalizowany przy ptn. pierzei Wielkiego Rynku, naprzeciw kościoła, w 1798 r. spełniał funkcje siedziby Rady Miejskiej, sali sądowej, domu modlitwy dla ewangelików oraz magazynu wyrobów fabryki sukna. Zniszczony w 1813 r. W 1857 r. wystawiony został na licytację, wraz z austerią.

Budynek przy ul. Warszawskiej: murowany, dwukondygnacyjny, nakryty jest dachem czterospadowym. Pięcioosiowa fasada skomponowana symetrycznie, rozczłonkowana jest prostokątnymi oknami w profilowanych opaskach z gzymosami nadokiennymi; kondygnacje rozdzielone międzyokiennym pasem ściany ujętym w gzymosy; w zwieńczeniu - wyładowany, profilowany gzymos koronujący. Oś ściany zaakcentowana pilastrami ujmującymi prostokątne drzwi wejściowe i lukarną - w partii dachu.

• **Zajazd - austeria, ul. Kościuszki 2**

Budynek wybudowany na pocz. XIX w., rozbudowany w 1896 r., obejmuje kwartał pomiędzy ulicami Warszawską, Kościuszki i Zakroczymską. Parterowy, rozległy budynek dwuskrzydłowy usytuowany narożnikowo, fasadami zwrócony jest do ul. Kościuszki i Zakroczymskiej, nakryty dwuspadowym dachem; pośrodku fasady wsch. - trójosiowa część dwukondygnacyjna, nakryta dachem dwuspadowym, poprzecznym do osi dachu głównego. W szczycie części dwukondygnacyjnej - tondo z datą 1896. Elewacje gładko otynkowane, zwieńczone wielokrotnie profilowanym gzymsem.

• **Budynek z apteką, ul. Kościuszki 5**

Budynek pochodzi z 1896 r. Założycielem i wieloletnim jej właścicielem był słynny farmaceuta Szymon Fabian. Był on autorem m. in. jedynego do 1870 r. podręcznika farmacji w języku polskim. Przez lata apteka pozostawała własnością rodziny. Dziś widać jej piąte pokolenie. Do dziś w budynku zachowało się historyczne wyposażenie z 1898 r., m. in. meble w pierwszym pomieszczeniu aptecznym, szafa magazynowa na zapleczu, szafki apteczne, naczynia kryształowe na surowce do receptury.

Parterowy, wydłużony budynek o dziesięcioosiowej fasadzie, nakryty płytkim, dwuspadowym dachem, w dwóch osiach partii środkowej podniesiony o dodatkową kondygnację, nakrytą dachem o osi poprzecznej do dachu głównego. Ściany murowane, tynkowane, malowane w kolorze ceglonym; partia cokołowa zwieńczona wyładowanym gzymsem parapetowym, międzyokienna strefa ściany kostkowo boniowana; nad oknami - łuki odciążające z jasnej cegły: proste nad otworami prostokątnymi, odcinkowe - na parę okien w środkowej części fasady; nad gzymsem nadokiennym ściana gładka, w zwieńczeniu - profilowany gzymś koronujący. Do wnętrza prowadzi dwoje symetrycznie rozmieszczonych drzwi - w 4 i 7 osi - poprzedzonych drewnianymi gankami.

Inne mieszkalne budynki murowane o charakterze zabytkowym, posiadające walory historyczne bądź architektoniczne:

- Dom ul. Wybickiego 10, parterowy z mansardowym dachem; otynkowany z likwidacją pierwotnych podziałów;
- Kamienica przy ul. Nałęcz 37, dawna rozlewnia piwa Bermana, otynkowana z częściową likwidacją pierwotnych podziałów;
- Budynek banku PKO, ul. Słowackiego 11, wzniesiony w 1939 r. na siedzibę Urzędu Skarbowego, w czasie wojny Urząd Celny, po wojnie bank. Przykład architektury modernistycznej.

• **Spichlerz zbożowy**

Spichlerz zlokalizowany jest przy ujściu Narwi do Wisły, zbudowany w 1844 r. wg proj. polskiego architekta Jana Jakuba Gaya, neorenesansowy. Oprócz zadań magazynowych, mógł pełnić funkcje obronne - na pierwszej kondygnacji zaopatrzone zostały w otwory przystosowane do prowadzenia ognia zarówno artyleryjskiego, jak i z broni palnej. Rolę magazynu zbożowego pełnił do 1853 r., tj. do czasu odkupienia go z przeznaczeniem na magazyn sprzętu saperskiego. W międzywojniu był siedzibą Komendy Portu Wojennego Modlin, a potem Centralnej i Głównej Składnicy Marynarki Wojennej. Przechowywano w nim

między innymi sprzęt saperki, funkcję tę pełnił do wybuchu II wojny światowej. Obiekt został zbombardowany przez hitlerowców we wrześniu 1939 r.

• **Zespół dworca kolejowego Modlin**

Budowa stacji kolejowej została ukończona w 1927 r. Wieża wodna oraz budynek dworca zostały wzniesione prawdopodobnie wg projektu Bronisława Brochwicz - Rogóyskiego, przy udziale Romualda Millera, dla Wydziału Budownictwa Warszawskiej Dyrekcji PKP:

- Dworzec kolejowy, 1927 r., rewitalizowany w k. 2011 r., wzniesiony w narodowym stylu dworcowym. Parterowy budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, nakryty wysokim dachem polskim łamanym, kryjącym użytkowe poddasze i strych, w środkowej części podwyższonym o dodatkową poprzeczną kondygnację. Na połaciach bocznych dachu oraz na osi połaci dłuższych - obszerne facjaty kryte dachami trójpołaciowymi, stanowiącymi przedłużenie połaci dachu głównego. Trójkątne szczyty dachu najwyższej kondygnacji, z krawędzią o falistym wykroju, przeprute są półokrągłym okienkiem. Naroża budynku poszerzone narożnymi szkarpami. Na osi fasady płytki ryzalit, z wgłębnym podcieniem wspartym na czterech masywnych kolumnach. W elewacji tylnej - analogiczny ryzalit przepruty prostokątnymi drzwiami i parą okrągłolucznych arkad. Elewacje rozcłonkowane płytkimi arkadowymi blendami, w części których umieszczono obszerne, prostokątne okna. W pobliżu dworca stoi niewielki, parterowy, murowany budynek pomocniczy.

- Wieża ciśnień, wzniesiona po 1920 r., w konstrukcji ramowej, żelbetowej, z płaskodennym zbiornikiem umieszczonym w szczycie. Wieżę nakrywał wysoki, namiotowy dach dachówkowy, który spłonął w pierwszych latach XXI w. Obok wieży - parterowa przepompownia.

• **Most im. Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego**

Powstał w 1911 r., następnie remontowany w 1934 r., 1952 r. Most na Wiśle na granicy Nowego Dworu Mazowieckiego i Kazunia Nowego zbudowany w 1911 r. w ciągu drogi krajowej nr 85 z Nowego Dworu Mazowieckiego do Kazunia Nowego. Konstrukcja mostu to stalowe paraboliczne kratownice z jazdą dołem. Most był dwukrotnie burzony: w 1915 r. przez wojska rosyjskie, a rozebrany przez wojska niemieckie i w 1945 r. przez wojska niemieckie. Dwukrotnie odbudowywany, w 1934 r. i 1952 r. - wg projektu Eugeniusza Hildebrandta i Biura Konstrukcyjnego Ministerstwa Robót Publicznych. Pod koniec lat 90. przeprowadzono generalny remont, podczas którego nadano mu błękitny kolor.

IV. BUDOWNICTWO DREWNIANE

W 1833 r. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego wraz z władzami rosyjskimi wydały dekret, który na prawie 100 lat określił wygląd miasta. Uwzględniając militarny charakter Twierdzy, dekret zakreślał dwie strefy budowlane, z których pierwsza miała pozostać pusta, a w drugiej mogły stać jedynie domy drewniane. Z uwagi na to, że na terenie pierwszej strefy od strony Nowego Dworu już znajdowały się domy, pozwolono je zostawić, jednak zabroniono remontów. Budynki murowane można było wznosić jedynie na wsch. krańcach miasta, w okolicach Rynku Wielskiego. Pierwszą ulicą, która znajdowała się poza wyznaczoną strefą była dzisiejsza ul. Kościuszki. Poza tym, w związku ze zniszczeniami II wojny światowej przedwojennych budynków drewnianych zachowało się stosunkowo

niewiele, a i te - nieremontowane, ulegają szybkiej degradacji. Wśród zachowanych znajdują się m. in.:

- domy, ul. Wybickiego 4, 10 - otynkowany, 16, koniec XIX, pocz. XX w.;
- willa ul. Paderewskiego 9, w stylu rosyjskiej daczki, ok. 1866 r.;
- dom, ul. Focha 9, koniec XIX w.;
- dawny dom rybacki, ul. Kościuszki 9, otynkowany, pocz. XIX w.;
- wielorodzinny dom ul. Sukienna 15, dom nr 48;
- dom, ul. Daszyńskiego 18;
- dom, ul. Mieszka I 50.

Osobną grupę stanowią budynki drewniane, zlokalizowane na terenie dawnej osady olęderskiej w pld. - zach. części miasta, przy ul. Kępa Nowodworska. Są to niewielkie budynki mieszkalno - gospodarcze o ścianach dębowo - sosnowych w konstrukcji wieńcowej lub rzadziej zrębowo - sumikowo - łątkowej, z węglami łączonymi na rybi ogon bez ostatków, zwykle szalowane deskami. Pod dwuspadowym dachem więźba krokwiowo - jętkowa, lub krokwiowo-stolcowa, wzmocniona krzepicami. Wnętrze części mieszkalnej zwykle dwutraktowe, trzysosowe z centralnie umieszczonym kominem. Część gospodarcza zwykle przebudowana. Budynki znajdują się w zróżnicowanym stanie zachowania:

- dom, ul. Kępa Nowodworska nr 1, 1903 r., zły stan zachowania;
- dom, ul. Kępa Nowodworska nr 4, pocz. XX w., część gosp. uzupełniona pustakami. (pozostała już tylko ruina).

V. KOSZARY WOJSKOWE

• Budynki koszarowe, ul. Paderewskiego, 1 A, 3, 3B, ul. Harcerska

Budynki wzniesione na przełomie XIX/XX w., do 1915 r. służyły garnizonowi rosyjskiemu, od 1921 r. były siedzibą Batalionu Elektromechanicznego, po odzyskaniu niepodległości - siedzibą Wojska Polskiego - do 2002 r. Odnowione budynki pełnią obecnie różne funkcje. Tworzą zespół, w którym prócz budynków koszarowych znajdują się warsztaty, dwie remizy, prochownia i stanowiska wartownicze. Budynki mieszkalne dwukondygnacyjne, murowane z cegły, z ceglany detal: kroksztynowe gzymsy i płyciny podokienne, gzyms między kondygnacyjny, profilowany gzyms wieńczący na kostkowych kroksztynach. Otwory okienne zamknięte łukiem odcinkowym, z lekko wyładowanymi łukami nadproży, ze zwornikiem w kluczu. Narożne osie okienne ujęte w lizeny, w jednym z budynków również oś środkowa.

• Koszary tzw. „Bloki carskie”, ul. Bema 121, ul. Malewicza nr 117, 118, 119, 120, kwatery dla oficerów przy ul. Poniatowskiego 120, 121, 122, 123, 124, 140

Budynki wzniesione w latach 1899 - 1900 tworzą kameralne osiedle oddzielone wałem i parkiem od zabudowań twierdzy. Plan osiedla składa się z czterech modułów podzielonych na trzy prostokątne pola, ustawione w trzech rzędach i rozdzielone brukowanymi uliczkami. Każdy moduł składa się z dwóch dwukondygnacyjnych domów ustawionych kalenicowo wzdłuż dłuższych boków założenia; między nimi wewnętrzne podwórze z czterema budynkami gospodarczymi.

Budynki na rzutach prostokątnych, dwukondygnacyjne, murowane z cegły, nakryte dachami dwu- i czterospadowymi. Nieco wyższe od korpusu klatki schodowe zaakcentowane ryzalitowym wysunięciem oraz dekoracyjnymi, schodkowymi szczytami z datami budowy

w niektórych. Ceglane elewacje w klasycyzującej stylistyce charakteryzują się symetrią i uproszczonym detalem architektonicznym: zróżnicowany układ cegieł, zastosowanie profilowych kształtek, lizeny, odcinkowe nadproża i gzymsy, boniowane narożniki przyziemia. Otwory drzwi i okien zamknięte łukiem odcinkowym; na klatkach schodowych okna w formie półrozet i duże okna wypełnione geometrycznymi polami.

• **Koszary, tzw. „białe bloki”, ul. Mickiewicza nr 94, 95, 96**

Pochodzą z lat 30. XX w., wzniesione na potrzeby polskiego garnizonu, wg proj. B. Handelsmana - Targowskiego i J. Makowieckiego (nr 95). Budynki ustawione w podkowę, wokół prostokątnego dziedzińca z gwiaździstym pierwotnie układem ścieżek. Budynki wolnostojące, murowane, trójkondygnacyjne na rzucie wydłużonego prostokąta, płasko nakryte. W dłuższych elewacjach - płytkie ryzality. Ściany wyłożone jasną okładziną cementową, skonstrastowane z klinkierem cokołu i pionów klatek schodowych oraz obramieniami małych okienek budynku zach. Między ryzalitami i przy narożach, w 2 i 3 kondygnacji - balkony. O zaoblonej linii. Okna prostokątne, zróżnicowane w proporcjach oraz modernistyczne okna klatek schodowych typu „termometr”. Poszczególne budynki różnią się nieco kubaturą, rzutem, ukształtowaniem bryły i detalem.

• **Kasyno oficerskie, ul. Ledóchowskiego**

Obiekt o charakterze pałacowym. Wzniesione w latach 1905 - 1906 dla oficerów rosyjskich. Budynek był siedzibą komendanta Twierdzy, spełniał także rolę ośrodka kulturalnego, gdzie odbywały się bale, przedstawienia teatralne, odczyty, przyjmowano gości.

Dwuskrzydłowy budynek na rzucie litery T, nakryty czterospadowymi dachami, zróżnicowany wysokościowo: dwu i trójkondygnacyjny, murowany z cegły, z detalem częściowo tynkowanym. Partia cokołowa z oknami piwnic - tynkowana. Ściany ceglane, dzielone gzymsami: wyładowanym, profilowanym gzymsem między kondygnacyjnym i parapetowym gzymsem okien piętra; zwieńczone profilowanym w tynku gzymsem na kroksztynach - w dwukondygnacyjnym korpusie.

Środkowy człon korpusu i skrzydło - trójkondygnacyjne, trzecia kondygnacja zwieńczona nadwieszonym, tynkowanym gzymsem arkadowym. Bardzo dekoracyjnie potraktowane elewacje skrzydła o bryle dodatkowo rozczłonkowanej ryzalitami. Fasada skrzydła, płytko ryzalitowana w osiach skrajnych, poprzedzona portykiem podcieniowym dźwigającym taras. Ściana jej górnej kondygnacji rozczłonkowana jest wysokimi otworami okiennymi zamkniętymi łukiem odcinkowym, ujętymi w ostrołucznie zarysowane gzymsy nadokienne, u nasady wsparte na wspólnych konsolkach; szprosy nadślemion okiem ukształtowane w maswerk; nadokienne partie ścian - tynkowane. Górna kondygnacja ścian ryzalitów fasady tynkowana, podobnie jak zwieńczenie ścian: nadwieszony masywny fryz arkadkowy, dzielony krótkimi listwami na wspornikach oraz pełna attyka w formie balustrady o polach zdobionych kolistymi formami.

• Koszary obronne Twierdzy Modlin

Powstały w latach 1832 - 1844, wzniesione na polecenie gen. Todleben, o długości około 2250 metrów w wewnętrznym obwodzie Twierdzy Modlin (skrzydło półn., półd. oraz zach. wraz z kojcem Meciszewskiego, Kordegardą Narewską, bramą Chasseloup, zabudowanymi estakadami bram we wsch. części skrzydła półn. i murami oporowymi), wraz z terenem dziedzińca, wpisane są do rejestru zabytków. Miały pełnić rolę ostatniego bastionu Twierdzy Modlin. Mogły pomieścić do 20000 żołnierzy.

Koszary tworzą zamknięty kompleks wewnątrz obwałowań obronnych starszej twierdzy napoleońskiej, na planie wieloboku. W ciągu budynku postawiono trzy wieże: dwie od strony półd., na krańcu wsch. - Białą i zach. - Czerwoną oraz Wodną w części półn. budynku. Oś budowli dzielił korytarz, wyodrębniając dwie jego zasadnicze części: bojową - zewnętrzną i mieszkalną - wewnętrzną. Grubość ścian części zewnętrznej wynosi 182 cm, a ścian wewnętrznych i działowych, mniej narażonych na ostrzał - 120 cm. Ściany frontowe części zewnętrznej zostały wyposażone w otwory strzeleckie karabinowe i działowe, a dodatkową obronę zapewniały przylegające do murów budynku kaponiery, z których można było prowadzić ostrzał wzdłuż ścian. Komunikację do wnętrza koszar i na zewnątrz zapewniało 8 bram, z których 4 do dziś spełniają swe funkcje komunikacyjne.

Kompleks koszarowy tworzą zróżnicowane w wysokości budynki murowane z cegły z ceglany detalem, który zlokalizowano głównie w partii wież, oprawie bram, a także w wydzielonych partiach elewacji od strony dziedzińca. Elewacje skomponowane rytmicznie, zgodnie z zasadą symetrii i osiowości. W budynku zachowały się niektóre elementy historycznego wyposażenia, jak żeliwne schody, metalowe balustrady, haki do wciągania luf armatnich, stolarka okienna i drzwiowa - część z profilowanym nadświetlem oraz posadzki.

Podczas oblężenia Twierdzy w 1915 r. zniszczeniu uległ fragment koszar przy narożniku półd. - zach. Uszkodzone były też inne partie budynku, w tym dachy. W okresie międzywojennym obiekt stracił charakter obronny, modernizowano go, jako budynek koszarowy. We wrześniu 1939 r. koszary zostały znacznie uszkodzone. Po wojnie przystąpiono do ich odbudowy. Prace remontowe prowadzone były jeszcze w latach 60. XX w. Po 1945 r. znajdowała się tu m.in. Oficerska Szkoła Broni Pancernych, Wyższa Szkoła Pilotów, Szkoła Podoficerska Saperów oraz pułk szkolny czołgów, mostów, łączności i jednostka służby chemicznej. W obiekcie ulokowano też warsztaty woskowe, batalion radiotechniczny oraz archiwa Ministerstwa Obrony Narodowej i Wojsk Lotniczych. Teren dziedzińca wewnętrznego koszar obronnych przeznaczony był m.in. na plac manewrów, ćwiczeń i apeli oraz parad wojskowych. Pełnił również funkcję komunikacyjną, a na jego obszarze znajdowała się zabudowa bezpośrednio związana z funkcjonowaniem koszar (m. in. cerkiew, Wieża Ciśnień, budynki magazynowe, warsztatowe i sztabowe oraz latryny). Nadal czytelny jest układ ciągów komunikacyjnych (z oryginalnym brukiem) oraz podział na poszczególne strefy z Placem Rewii na czele, a także pozostałościami historycznych szpalerów, zieleni parkowej i elementów małej architektury.

VI. WAŻNIEJSZE ELEMENTY TWIERDZY MODLIN

Na obszarze twierdzy zlokalizowane są inne, bardzo wartościowe architektonicznie obiekty twierdzy, jak:

• Wieża ciśnień

Wybudowana w 1847 r., neogotycka, na planie ośmioboku. Murowana z cegły, otynkowana, dwukondygnacyjna. W przyziemiu głębokie wnęki, z których znajdowały się koryta do pojenia koni. Umieszczone na piętrze zbiorniki wodne zaopatrywały koszary w wodę. Do poboru wody służyły umieszczone na zewnątrz budynku w zadaszonych wnękach, wylewki - każda w otwartej paszczy lwa. Wodozbiór stracił znaczenie ok. 1900 r., z chwilą powstania nowej wieży wodnej zbudowanej na budynku koszarowym od strony płn. W budynku zachował się piec do podgrzewania wody (1846 r.).

• Działobitnia Gen. Dehna, ul. Mickiewicza 102

Budynek zbudowany w 1839 r., zbudowana jako trzykondygnacyjna półokrągła wieża artyleryjska murowana z cegły, wyposażona w 52 osie artyleryjskie. Została otoczona fosą z murowaną przeciwskałą strzelecką w postaci muru Carnota. Dolna kondygnacja wieży zaopatrzona była w system chodników - do podziemi można się było dostać tunelem od strony magazynu zbożowego. Obecnie tunel jest odkopany i przeznaczony do zwiedzania. W latach 2004 - 2011 r. w działobitni mieściło się Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin.

• Działobitnia Napoleońska

Działobitnia Napoleońska zwana śródszańcem lub redutą, jedna z czterech najstarszych, murowanych budowli obronnych w Modlinie. Ma charakter wieży artyleryjskiej nawiązującej do wież Montalemberta, o dużej koncentracji ognia. Budowana była w latach 1811 - 1812 (podobno wg projektu Napoleona) i ponownie 1814 - 1815 r. - wg projektu adaptowanego przez płk Malleta.

Reduta trójkondygnacyjna, na kamiennym cokole, z pomieszczeniami dla 300 osobowej załogi na pierwszym piętrze. Na parterze w narożniku płn. - magazyn prochowy, w pld. narożniku - podziemna cysterna na wodę. Mur zewnętrzny reduty u przyziemia dochodzi do 1,8 m grubości. Kazamaty sklepione kolebkowo, na pierwszym piętrze oddzielane furtami. Wewnątrz reduty znajduje się dziedziniec o boku ok. 17 m. W ścianach od strony dziedzińca - prostokątne okna. W otworze bramnym ściany płn. - zach. zachowane są resztki urządzenia dźwigowego mostu zwodzonego. W przeciwskałpie fosy po przekątnej wsch. - zach.: kojce dla strzelców do obrony fosy. Reduta nigdy nie była uzbrojona. Po 1832 r. wał tzw. „korony Utrackiej”. został podwyższony ponad wysokość platformy i reduta zupełnie straciła swoje przeznaczenie.

Po uzyskaniu niepodległości, szczególnie po wojnie 1919 - 1920, w pobliżu reduty zorganizowano wielki szpital wojskowy, a w reducie urządzono wielki skład apteczny. Nakryto ją wówczas czterospadowym dachem i powiększono skrajny otwór strzelniczy tworząc dodatkowe wejście.

- **Brama Księcia Józefa Poniatowskiego,**

Budynek pochodzi z 1836 r., brama o charakterze obronnym. Nadano jej klasycystyczny wystrój architektoniczny, a od strony pld. jej architekturę wzbogacono kolumnami tokańskimi. Do bramy przez fosę wiódł drewniany most na ceglanych filarach, które rozebrano po II wojnie światowej, w celu ułatwienia dojazdu samochodów do pobliskiej piekarni. Przejazd zlokalizowany centralnie, po bokach umieszczono wsunięte pomieszczenia wartowni, kordegardy. Nad ozdobnym łukiem bramy - dwugłowy carski orzeł, a na ścianie frontowej bramy (jako symbole korpusu saperów): dwa toporki.

- **Brama Dąbrowskiego**

Brama zbudowana w 1937 r., o charakterze obronnym. Była dwukondygnacyjna, obecnie jest parterowa. Murowana z cegły z elementami wzmacniającymi z ciosu kamiennego, z neogotyckim wystrojem od strony zewnętrznej. Strzeżona była przez dwa stanowiska artyleryjskie w dwóch otworach po bokach; widoczna także część dolna kurtyny znajdująca się w fosie. Zewnętrzny próg bramy znajdował się wysoko nad rowem fortecznym, nad którym przerzucony był most na ceglanych filarach (zachowane).

- **Brama Północy**

Brama zwana też Płocką lub Księstwa Warszawskiego, 1811 r. Nad otworem bramnym kamienny zwornik w kształcie trapezu, w którym umieszczona jest płaskorzeźba orła Księstwa Warszawskiego z kluczami w szponach i napisem „Brama Północy” oraz rok powstania. Brama spełniała swe funkcje do czasu wielkiej rozbudowy twierdzy w latach 1832 - 1841, kiedy została zamurowana i stała się działobitnią podwałową z trzecim otworem artyleryjskim umieszczonym centralnie w zamurowanym świetle bramy. Brama Północy, obok działobitni Napoleona i prochowni wewnątrz bastionu nr III, jest najstarszym zabytkiem murowanym w Twierdzy Modlin.

- **Brama Ostrołęcka**

Brama pochodzi z 1836 r. wraz z kazamatą i murem Carnota oraz poterną z wartowniami i wałem ziemnym jest elementem Frontu Ostrołęckiego. Usytuowana jest w obwodzie zewnętrznym twierdzy od strony wsch. Na pocz. XX w. w bramie została wybita dodatkowa przelotnia, przez którą przebiegały tory kolejki wąskotorowej prowadzącej ze stacji kolejowej w Modlinie do zakładu produkującego beton na potrzeby rozbudowy twierdzy. Elewacja od strony wewnętrznej posiada wystrój o cechach klasycystycznych. Nad wjazdami umieszczono trzy półkoliste okna, a pierwotna przelotnia ujęta jest parą pilastrów jońskich zwieńczonych kapitelami, na których spoczywa belkowanie z tryglifami. Od strony rzeki na zewnątrz i wewnątrz brama jest broniona ścianką strzelecką Carnota biegnącą wzdłuż brzegu Narwi. Obecnie w obiekcie znajdują się restauracja.

- **Ciąg aprowizacyjny**

Ciąg aprowizacyjny obejmuje elewator, młyn i piekarnię; lata budowy 1832 - 1841. Elewator to wieża artyleryjska z ok. 1900 r., w kształcie litery J, ceglana, z kamiennym detalem, zawierająca elewator zbożowy i siłownię parową. Dwu- i trójkondygnacyjna, pierwotnie kryta była ziemią, obecnie dachem. Od strony dziedzińca znajdują się pomieszczenia przeznaczone na izby żołnierskie, od strony zewnętrznej - pomieszczenia, w których w razie konieczności można było ustawić armaty. Ponieważ w okresie pobytu

Rosjan w Twierdzy nie było działań wojennych, w elewatorze urządzono magazyn zbożowy. Wspólnie z młynem, magazynem mąki i piekarnią stanowił tzw. ciąg aprowizacyjny. Forteczna Piekarnia Wojskowa funkcjonowała do 1994 r. a niektóre jej urządzenia pochodziły z czasów rosyjskich. Forteczny Młyn Wojskowy z 1900 r., funkcjonował obok piekarni. Trójkondygnacyjny, nakryty stropem przysypanym czapą ziemi; ceglana elewacja z oknami w górnej części.

- **Elementy Frontu Ostrołęckiego**

Elementy Frontu Ostrołęckiego to zespół budowlany złożony z budynku kolejowego, intendentury, chłodni (wraz z nasypem ziemnym) i tunelem pod ul. Kaszewskiego łączącym chłodnię z rampą kolejową.

- **Baszta Michałowska**

Dawna działobitnia artyleryjska św. Michała zwana dziś Wieżą lub Basztą Michałowską była elementem umocnień przedmościa Nowego Dworu. Jedyna okrągła działobitnia, stanowiła odrębny fort - była wyposażona w prochownię i otoczona wałem ziemnym. Kontrolowała drogę rzeczną do twierdzy. Obecnie cały fort jest własnością prywatną, w przyszłości ma być obiektem hotelowo - restauracyjnym. Baszta otoczona była fosą, przez którą przerzucony był mostek zwodzony wzdłuż prowadzącej do niej drogi. Fosa została zasypana po II wojnie światowej.

- **Port Wojenny Modlin**

Powstał w latach 20. XX w. Wyposażenie techniczne i gospodarcze portu było bardzo skromne. Mieściła się tu tylko stocznia z podręcznymi warsztatami.

- **Prochownie**

Pierwszą murowaną prochownię zbudowano w 1811 r., w szyi bastionu nr III. Następne powstawały w 2 poł. XIX w. W samej cytadeli na przełomie XIX/XX w. zbudowano dodatkowo pięć jednokomorowych prochowni betonowych o sklepieniu kolebkowym i grubości stropów do 2,5 m betonu. Dwie wzniesiono w sztychach bastionu numer II i IV oraz potężne trzy na zapleczu każdej z koron obwodu zewnętrznego. Wszystkie z nich przysypane były grubymi czapami ziemnymi.

5.4. Krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz gminy jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa. Niestety dziedzictwo niematerialne stosunkowo od niedawna podlega ochronie prawnej, stąd z reguły, w większości gmin nie prowadzono nad nim szczegółowych badań.

Nowy Dwór Mazowiecki leży w granicach województwa mazowieckiego, na terenie krainy etnograficznie sklasyfikowanej, jako Mazowsze bliższe. Mazowsze bliższe to obszar o znacznie wcześniejszym osadnictwie niż Mazowsze dalsze, poddawany dużym wpływom cywilizacyjnym (rozwój przemysłu, stolica w Warszawie). Siłą rzeczy jest to obszar o wiele mniej archaiczny niż Mazowsze dalsze. Ze względu na obecność Warszawy i Płocka są to ziemie o wiele bardziej zurbanizowane. Istotne znaczenia ma również fakt przedwojennej wielokulturowości miasta, opuszczenia go przez mieszkańców niemieckich oraz bardzo liczną ludność żydowską i napłyńnięcie ludności z innych regionów kraju. Poprzez te przyczyny odrębności etnograficzne w znacznym stopniu zanikły, zbliżając się do ogólnopolskiej normy. Niemniej, acz w nikłym stopniu zachowały się naleciałości wynikłe z przynależności terytorialnej do Mazowsza.

• Gwara

Mazowsze bliższe wykazuje związek z gwarami południowo- i zachodniopolskimi. Cechy charakterystyczne gwar Mazowsza bliższego to:

1. Mazurzenie, por. warstaty, cwarte, wysłem, pocontku, pojedynca = warsztaty, czwarte, wyszedłem, początku, pojedyncza, kasza;
2. Samogłoska a wymawiana jak o, por. ptok, godo, kijonki = ptak, gada, kijanki;
3. Samogłoska e wymawiana jak eⁱ, e^y, e^e lub i, y, por. bie^yda, brzyg, śnig, śny^eg = bieda, brzeg, śnieg; współcześnie przeważają realizacje zgodne z normą ogólnopolską;
4. Samogłoska nosowa ę realizowana w śródgłosie wyrazów najczęściej zgodnie z normą ogólnopolską, por. kreńci, niesceście = kręci, nieszczęście;
5. Samogłoska nosowa ą realizowana często z podwyższeniem artykulacji, por. kwitnuć, kunkol, porźnuⁿć= kwitnąć, kąkol, porźnać; zauważalna jest skłonność do wymawiania ą w postaci o lub ze zwężeniem -u, por. majo, cało, nazywajo, so = mają, całą, nazywają, są, ale występują również realizacje zgodne z normą języka ogólnopolskiego, gdzie -ą wymawiane jest w postaci sekwensu [oł], por. ido^ł, tańczo^ł= idą, tańczą.

Z pozostałych cech Mazowsza bliższego można wymienić:

1. Brak przegłosu ě > a w niektórych wyrazach, por. wymietał, śniadanie, spowiadać = *wymiatał, śniadanie, spowiadać, opowiadać*;
2. Rozszerzoną wymowę samogłoski e w grupie eN w części wsch. Mazowsza bliższego, por. jenczmjanna, owsam, ślimakam = *jęczmienna, owsem, ślimakiem*;
3. Przechodzenie wygłosowego -ej w -ij/-yj lub -i/-y, por. inaczy, z jedny do drugij, lepi, cały = *inaczej, z jednej do drugiej, lepiej, całej*;

4. Prelabializację samogłoski o, rzadziej u, por. *łobjad*, *łosty*, *łorze*, *łowjes*, *łokem*, a *łu nas* = *obiad*, *osty*, *orze*, *owies*, *okiem*, a *u nas*;
5. Asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich typu pj, bj, fj, wj, mj, por. *pijetnaście*, *powjedziała*, *wjierzby*, *mjeliśmy*, *umjął*;
6. Twardą wymowę spółgłoski l w grupie li, por. *kliny*, *palyć*, *lys* = *kliny*, *palić*, *lis*;
7. Przeważającą miękką wymowę spółgłosek tylnojęzykowych k, g w grupach odpowiadających ogólnopolskiemu kie, gie, ki, gi. Niekiedy słyszy się także miękką spółgłoskę ch przed i, e, por. *chiba*, *łorzechi* = *chyba*, *orzechy*;
8. Przechodzenie grupy kt w cht, por. *chto*, *nichtórzy*, *chtóry*, = *kto*, *niektórzy*, *który*.

Poza tym w gwarach Mazowska bliższego występuje:

1. Znaczne upowszechnienie się rzeczowników męskich na -ak na miejscu nijakich, typu *cielę*, *kurczę*, *dziecię*, por. *cielak*, *kurczak*, *dzieciak*;
2. Zastąpienie przyrostka bezokolicznika -eć przez -ić w typie *siedzić*, *leżyć*, *pomyśleć*, *powiedzieć*, por. *siedzieć*, *leżeć*, *pomyśleć*, *powiedzieć*;

Poniżej wymienione niektóre nazwy charakterystyczne dla Mazowska bliższego:

- *bażki* - szyszki,
- *brodawka* - kurzajka,
- *ćma*, *ćmak*, *ciemak* - ciemna noc,
- *dychawa* - człowiek kaszlący,
- *gluty* - sople,
- *głuchoń* - człowiek głuchy,
- *klapki* - obuwie z drewnianą podeszwą bez pięt,
- *kraszanki* - pisanki,
- *kulasy* - nogi,
- *lekkie* - płuca i wątroba zwierząt,
- *ława*, *ławka* - kładka,
- *oskórować* - zdjąć korę z drzewa,
- *rogi* - poły płaszczka,
- *śmirus* - pijak,
- *wałkoń* - człowiek leniwy.

• Praktyki społeczno - kulturowe

Na terenie pojmowanego dialektologicznie Mazowska bliższego znajduje się wiele regionów o odmiennie ukształtowanej kulturze ludowej. Można mówić m. in. o dwóch ośrodkach folkloru i kultury ludowej na terenie powiatu otwockiego: o Powiślu garwolińsko - otwockim, które słygnęło z ośrodków wikliniarskich i garncarskich, oraz o regionie kołbielskim, który wyróżnia się wciąż żywą kulturą ludową. Niemniej w ośrodkach miejskich odrębności zanikły ulegając unifikacji. Obecnie zdecydowana część praktyk społeczno - kulturowych i zwyczajów jest podobna do tych praktykowanych w innych regionach Polski.

• **Zwyczaje i obrzędy doroczne, sposoby świętowania**

Większość zwyczajów dotyczy okresu świątecznego wyznaczanego przez kalendarz liturgiczny, obrzędowy oraz związany z przechodzeniem człowieka przez poszczególne etapy życia:

1. Zwyczaje wigilijne i świąteczne: siano rozłożone pod obrusem, nieparzysta liczba potraw, dodatkowe nakrycie na stole, dzielenie się opłatkiem, śpiewanie kolęd, udział w Pastercie kolędniczy - w drugim dniu Świąt: z gwiazdą lub szopką.

2. Święto Trzech Króli - jedno z najstarszych świąt chrześcijańskich - napisanie K+M+B na drzwiach kredą poświęconą w kościele.

3. Zapusty obejmujące okres od Nowego Roku po Środę Popielcową - czas, kiedy można było pozwolić sobie na huczne zabawy, tańce i swawole; ostatki: ostatni dzień przed Środą Popielcową, również były okazją do zabaw i ostatnich przed postem tańców.

4. Niedziela Palmowa - kupowanie palemek i poświęcenie ich w kościele. Dawniej wykonywano je ręcznie, a głównym materiałem były baze, borowina i barwinek. Niegdyś wierzono, że poświęcona palma przedłuża życie, więc po powrocie z kościoła dotykano lub uderzano nią domowników. Palmy służyły także, jako kropidło. Święcono nimi domy i całe zagrody. Wedle tradycji, miało to uchronić je przed wszelkimi urokami i chorobami. Po powrocie z kościoła poświęcone palmy zatykano za święte obrazy, by chroniły domostwo przed działaniem złych mocy.

5. Wiosna: czas Wielkiego Postu, Wielki Tydzień, Triduum Paschalne, Wielkanoc, uczestnictwo w Maszach i obrzędach kościelnych. W Wielkim Tygodniu przygotowywano tradycyjne pisanki i kraszanki. Do Wielkiego Czwartku trwał zwyczajny tydzień pracy, ale już po południu obowiązywał zakaz wykonywania ciężkich robót. Popołudniu wierni udawali się na mszę św. i ostatnią część Gorzkich Żalów. W Wielką Sobotę niesiono do kościoła święconki, które często zawierały mięso, chleb, kiełbasę, placek, jajka, sól i pocięty na trzy części chrzan. Wielkanoc. Niedziela Wielkanocna rozpoczynała się mszą rezurekcyjną. W drugi dzień świąt do dziś praktykowany jest zwyczaj oblewania wodą. Niegdyś, każdy chciał być oblany, gdyż upatrywano w tym dobrej wróżby. Panna, która nie została w tym dniu oblana, miała by nie lada zmartwienie, gdyż oznaczałoby to, że nie ma powodzenia u chłopców.

6. Zielone Świątki to uroczystość, której podniosły charakter podkreślano niegdyś przez zdobienie domów i płotów specjalnie zerwanym na tę okazję tatarakiem. Dziś również można jeszcze ujrzeć bramy i domy przystrojone w tym dniu tatarakowymi liśćmi.

7. Boże Ciało obchodzone jest we czwartek po Święcie Trójcy Przenajświętszej. Historia obchodów tego święta w Polsce sięga XIII w. Tego dnia odbywa się procesja po miejscowości. Ubierane są ołtarze, zaś mieszkańcy stawiają w oknach swoich domów przystrojone ludowymi tkaninami obrazy z wizerunkami świętych. Starym zwyczajem jest również odłamywanie poświęconych podczas procesji gałązek z brzózek stawianych przy ołtarzach. Wedle wiekowej tradycji, gałązki te mają skutecznie chronić dom przed pożarem, zaś jego mieszkańców - przed złymi mocami. W czasie procesji wiernych, w szyku procesyjnym, jako pierwsze ustawiają się dziewczęta ubrane w odświętne stroje. Trzymają one szarfy przy

chorągwiach. Wśród uczestników procesji są ministranci, sypiące kwiaty dziewczynki, mężczyźni niosący poczty sztandarowe Straży Pożarnej, młodzież z chorągwiami szkół, przedstawiciele kółek różańcowych.

8. Noc świętojańska, równoznaczna z dniem św. Jana Chrzciciela - 24 czerwca. Dawniej młodzież chętnie gromadziła się nad wodą, dziewczęta rzucały na wodę wianki z polnych kwiatów, wróżą, która wyjdzie pierwsza za mąż. Za niepomyślną wróżbę uznawano sytuację, kiedy wianek którejś z panien zaplątał się w zarośla i zatonął. Ważne również, że od tego dnia można było „oficjalnie” kąpać się, gdyż: „Święty Jan poświęcił już wodę i odtąd jest ona bezpieczna”. Zapomniane święto przywracane jest do łask, jako impreza kulturowa.

9. Święto Matki Boskiej Zielnej - 15 sierpnia - zobowiązywało do kolejnego poświęcenia ziół. Kobiety wiejskie niosły więc tego dnia do kościoła własnoręcznie przygotowane wianki i bukiety z ziół, kwiatów, zbóż, warzyw i owoców.

• **Legends i podania związane z Nowym Dworem Mazowieckim**

Przytoczone trzy legendy wyraźnie nawiązują do historycznej wielokulturowej społeczności Nowego Dworu Mazowieckiego:

1. Legenda, jakoby autorem projektu twierdzy Modlin był sam Napoleon.

2. Topolina czyli Romeo i Julia znad Narwi - dotyczy szlaku Narwi, Bugu i Wisły, a konkretniej odcinka Topolino - Nowy Dwór Mazowiecki, którędy od prawieków płynęły łodzie z towarami do Gdańska. Na Topolinie stała karczma, gdzie chętnie przybijali wodniacy. Miejscowy arendarz Żyd miał piękną córkę o imieniu Sara, która gościom usługiwała. Żyd potajemnie trudnił się Kabałą, sprowadzał księgi i traktaty, a specjaliści goście, których przyjmował w alkierzu, zwozili mu je z wielu miast, najczęściej z Pragi i Wilna. Żyd niewiele uwagi poświęcał córce, więc nie zauważył, że Sara zakochała się z wzajemnością w młodym retmanie o jasnych włosach i błękitnych oczach. Aрендarz oddał swą córkę na służbę swoim mistrzom. Gdy przyjechali po nią, Sara uciekła z retmanem łodzią do Nowego Dworu. Wzbudziło to przerażenie ojca i gniew straszliwy jego mistrzów - jęli miotać klątwy, jeden z nich wybiegł przed karczmę i czynił gesty rękoma wzniesionymi do nieba. Rychło niebo się zachmurzyło i pocięły je zygaki potężnych błyskawic, a rzekę pokryły fale, jakich nikt tu, na Narwi nigdy nie widział. Burza gięła i powalała drzewa, ludzie struchleli, a czarnoksiężnik dalej miotał swe zaklęcia. I kiedy łódź z retmanem i Sarą na pokładzie docierała już do Wisły, uderzył w nią piorun i wszyscy tam, gdzie Narew łączy się z potężnym nurtem wiślanym - na miejscu zatnęli. Ślad po nich zaginął, tylko fala potem na brzeg wyrzuciła czarną chustkę Sary. Powiadają samotni żeglarze i rybacy, że czasem, głęboką nocą, przy pełni księżyca niesie się nad wodą tęskny dźwięk fletu a z głębin jakby dobiegał cichy płacz dziewczyny.

3. Nowodworska zjawa. Duchem zostaje ten, kto za życia nie dokończył ważnej sprawy lub został pochowany w niepoświęconej ziemi. Ta historia związana jest z Parkiem im. Józefa Wybickiego. Podobno w okolicach parku nocną porą spotykać można zjawę. Jest pastor nowodworskiej parafii ewangelickiej, Traugott Schulze. Było to w czasach Powstania Listopadowego, gdy powstańcy przejęli rządy w mieście. Jedną z wersji legendy mówi, że pastor został dotkliwie poturbowany przez powstańców, gdy odmówił nawoływania do przystąpienia do zrywu. Według drugiej wersji pastor od momentu wybuchu powstania żył w ciągłym napięciu i stresie. Pewnej nocy zdawało mu się, że ktoś puka do drzwi. Myśląc, że

to powstańcy wyskoczył przez okno i tak w stroju Adama biegał po miejskim rynku i krzyczał. Mając na uwadze jego bezpieczeństwo, mężczyznę przywiązano do słupa. Pastor zwariował. Po wyjściu ze szpitala zrezygnował z pełnionej funkcji i do końca życia borykał się z problemami w znalezieniu pracy. Kilkanaście lat walczył o przyznanie mu zapomogi w związku z wydarzeniami w Nowym Dworze. Jego sprawy finansowe nie zostały uregulowane, gdy umarł. Dlatego wraca jako zjawia.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.) formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze miasta Nowy Dwór Mazowiecki nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków.

5.5.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Na terenie miasta Nowy Dwór Mazowiecki znajdują się 24 zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie miasta. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim - rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBIEKT	NR I DATA REJESTRU ZABYTEKÓW
1	Twierdza Modlin	nr rejestru 1062/69, dec. z dn. 19.04.1957 r.
2	Zespół urbanistyczny	nr rejestru 1067/740, dec. z dn. 7.05.1962 r.
3	Budynek Klubu Oficerskiego przy ul. Ledóchowskiego 160 w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1096, dec. MWKZ nr 1083/2012 z dn. 15.10.2012 r.
4	Koszary obronne w wewnętrznym obwodzie Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1201, dec. MWKZ nr 950/2013 z dn. 22.08.2013 r.
5	Wieża ciśnień na dziedzińcu koszar obronnych Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1213, dec. MWKZ nr 1224/2013 z dn. 24.10.2013 r.
6	Działobitnia Dehna przy ul. Mickiewicza 102 w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1236, dec. MWKZ nr 311/2014 z dn. 31.03.2014 r.
7	Działobitnia (Reduta) Napoleońska w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1217, dec. MWKZ nr 1397/2013 z dn. 30.12.2013 r.
8	Brama Północy w wewnętrznym obwodzie Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1219, dec. MWKZ nr 1400/2013 z dn. 30.12.2013 r.
9	Ciąg aprowizacyjny Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1297, dec. MWKZ nr 207/2015 z dn. 17.03.2015 r.
10	Brama Poniatowskiego w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1227, dec. MWKZ nr 1407/2013 z dn. 31.12.2013 r.
11	Brama Dąbrowskiego w Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1235, dec. MWKZ nr 292/2014 z dn. 26.03.2014 r.
12	Zespół budowlany osiedla oficerskiego	nr rejestru A-1268, dec. MWKZ nr 1196/2014 z dn. 15.10.2014 r.
13	Brama Ostrołęcka wraz z kazamatą i murem Carnota oraz poterna z wartowniami i wałem ziemnym, będące elementami Frontu Ostrołęckiego Twierdzy Modlin	nr rejestru A-1255, dec. MWKZ nr 932/2014 z dn. 19.08.2014 r.
14	Brama Północy w Twierdzy Modlin	nr rejestru 1219, dec. MWKZ nr 1400/2013 z dn. 30.12.2013 r.
15	Kościół pw. Michał Archanioła	nr rejestru 1068/117, dec. z dn. 25.01.1958 r.
16	Cmentarz parafialny przy parafii pw. św. Michała Archanioła	nr rejestru 1325, dec. MWKZ z dnia 27.12.1988 r.
17	Cmentarz wojenny - teren dawnego cmentarza garnizonowego w Twierdzy Modlin	nr rejestru 1326, dec. z dn. 16.02.1988 r.
18	Fort Narew - tzw. „Wieża Mikołajewska”	nr rejestru A-988, dec. z dn. 06.12.1982 r.
19	Budynek d. austerii, ul. Kościuszki 2	nr rejestru A-1541, dec. z dn. 29.01.1993 r.
20	Budynek mieszkalny, ul Kościuszki 5	nr rejestru A-1515, dec. z dn. 12.03.1992 r.
21	Willa drewniana, ul. Paderewskiego 9	nr rejestru 1278, dec. z dn. 22.12.1986 r.
22	Spichlerz	nr rejestru 1063/66, dec z dn. 3.04.1957 r.
23	Budynek mieszkalny, drewniany, ul. Wybickiego 4	nr rejestru A-1354, dec. z dn. 15.06.1988 r.
24	Zespół budowlany składający się	nr rejestru A-1314, dec. MWKZ nr 772/2015

z: budynku kolejowego, intendenty, chłodni (wraz z nasypem ziemnym) i tunelem pod ul. Kaszewskiego łączącym chłodnię z rampą kolejową będące elementami Frontu Ostrołęckiego Twierdzy Modlin	z dn. 17.08.2015 r.
--	---------------------

Dodatkowo wszczęto postępowania przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, o wpisanie kolejnych obiektów w Twierdzy Modlin, do rejestru zabytków woj. mazowieckiego. Są to następujące postępowania:

1. Postępowanie MWKZ w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomości, dawnej pralni garnizonowej położonej w NDM na terenie Twierdzy Modlin, przy ul. Szpitalnej 93, w granicach działki ewidencyjnej nr 1/15, w obrębie 3-05;
2. Postępowanie MWKZ w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomości, dawnej łaźni szpitalnej położonej w NDM na terenie Twierdzy Modlin, przy ul. Boduena 4, w granicach działki ewidencyjnej nr 1/20, w obrębie 3-05;
3. Postępowanie MWKZ w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomości, zachodniego zespołu umocnień obwodu zewnętrznego Twierdzy Modlin w NDM, w granicach działki ewidencyjnej nr 1/17, w obrębie 3-05;
4. Postępowanie MWKZ w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomości, stacji gołębi pocztowych zlokalizowanej na terenie Twierdzy Modlin, w Nowym Dworze Mazowieckim, przy ul. Księstwa Warszawskiego 190, w granicach działki ewidencyjnej nr 6/41, w obrębie 3-09.

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków podlegają ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest między innymi do:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Na terenie miasta Nowy Dwór Mazowiecki występują obiekty wpisane do rejestru zabytków ruchomych woj. mazowieckiego, które zostały przedstawione poniżej w Tabeli nr 2.

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBIEKT	NR I DATA REJESTRU ZABYTEKÓW
1	dwie bliźniacze, dwucylindrowe maszyny parowe napędzające sześć pomp wodnych pochodzące z XIX w.	nr 417 z dnia 08.12.2016 r.
2	wyposażenie kościoła pw. św. Michała Archanioła w Nowy Dworzec Mazowieckim - 18 pozycji	nr 2223/233 z dnia 17.09.1970 r.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.). Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niegodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661). Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków, jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno - budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji

o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Dodatkowo zgodnie z art. 77 ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków mogą otrzymać dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane. W trybie określonym odrębnymi przepisami przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

Gminna ewidencja zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki została opracowana w 2013 r. Została przyjęta zarządzeniem Burmistrza Miasta Nowy Dwór Mazowiecki nr 59/2013 z dnia 27 marca 2013 r. Spis obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków gminy przedstawia Tabela nr 3.

Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBIEKT
I. KORONA UTRACKA (FRONT PARYSOWSKI)	
1	Koszary w Dziele Schildera
2	Działobitnia z kaplicą
3	Poterna południowa skrajna
4	Poterna południowa (Brama Saperska)
5	Koszary południowe
6	Brama Utracka
7	Koszary północne
8	Poterna Północna
9	Reduta Napoleońska
II. FRONT KSIĘCIA WARSZAWSKIEGO	
10	Prochownia południowa
11	Południowa poterna z wartowniami
12	Środkowa poterna z wartowniami
13	Koszary
14	Północna poterna z wartowniami
15	Prochownia północna
16	Działobitnia czołowa lunety
17	Reduta lunety
18	Zespół lewej kaponiery lunety
19	Zespół prawej kaponiery lunety
III. KORONA ŚRODKOWA (FRONT BORODINO)	
20	Zachodnia poterna z wartowniami

21	Koszary
22	Wschodnia poterna z wartowniami
23	Prochownia
24	Kaponiera lewego rawelinu
25	Działobitnia przed lewym rawelinem
26	Działobitnia przed prawym półbastionem
IV. FRONT ŚW. JERZEGO	
27	Prochownia zachodnia
28	Zachodnia poterna z wartowniami
29	Środkowa poterna z wartowniami
30	Koszary
31	Wschodnia poterna z wartowniami
32	Prochownia wschodnia
33	Redita lunety
34	Zespół lewej kaponiery
35	Zespół prawej kaponiery
V. KORONA MODLIŃSKA (FRONT POŁTAWSKI)	
36	Północna poterna z wartowniami
37	Koszary
38	Prochownia
39	Południowa poterna z wartowniami
VI. FRONT OSTROŁĘCKI	
40	Koszary
41	Poterna z wartowniami
42	Brama Ostrołęcka
43	Chłodnia
44	Intendentura
VII. ZESPÓŁ OBWAROWAŃ WEWNĘTRZNYCH	
45	Działobitnia Dehna
46	Brama Poniatowskiego
47	Prochownia 197
48	Brama Północy
49	Prochownia 195
50	Brama Dąbrowskiego
51	Filary mostu Bramy Dąbrowskiego
52	Prochownia 193
53	Budynek WAK
54	Stacja Gołębi Poczтовых
55	Elektrownia
VIII. ZESPÓŁ KOSZAR WEWNĘTRZNYCH	
56	Budynek koszarowo-sztabowy
57	Budynek koszarowo-sztabowy z garażami
58	Wieża ciśnień
59	Latryna 201 północna
60	Latryna 203 środkowa

61	Latryna 212 wschodnia
62	Kojec Maciszewskiego
63	Kordegarda Narewska
IX. ZESPÓŁ ZABUDOWY LAZARETU	
64	Lazaret
65	Łaźnia
66	Chałubińskiego 1
67	Szpitalna (kościół)
X. ZESPÓŁ BIAŁE BLOKI	
68	Mickiewicza 94
69	Mickiewicza 95
70	Mickiewicza 96
XI. ZESPÓŁ OSIEDLA PODOFICERSKIEGO	
71	Szpitalna 86
72	Kadetów 92
73	Kadetów 91
74	Moniuszki 89
75	Moniuszki 88
76	Moniuszki komórka
XII. ZESPÓŁ OSIEDLA OFICERSKIEGO	
77	Malewiczka 120
78	Poniatowskiego 124
79	Budynek gospodarczy 139
80	Budynek gospodarczy 140
81	Budynek gospodarczy 141
82	Budynek gospodarczy 138
83	Malewiczka 119
84	Poniatowskiego 123
85	Budynek gospodarczy 137
86	Budynek gospodarczy 136
87	Budynek gospodarczy 135
88	Budynek gospodarczy 134
89	Malewiczka 118
90	Poniatowskiego 122
91	Budynek gospodarczy 133
92	Budynek gospodarczy 132
93	Budynek gospodarczy 131
94	Budynek gospodarczy 130
95	Malewiczka 117
96	Poniatowskiego 121
97	Budynek gospodarczy 129
98	Budynek gospodarczy 127
99	Budynek gospodarczy 126
XIII ZESPÓŁ ZABUDOWY CIĄGU APROWIZACYJNEGO	
100	Działobitnia Elewator
101	Młyn

102	Magazyn mąki
103	Piekarnia
SAMODZIELNA ZABUDOWA WEWNĄTRZ TWIERDZY	
104	Pralnia
105	Budynek pomocniczy 74
106	Prochownia ul. Szpitalna 85
107	Obrońców Modlina 83
108	Moniuszki budynek pomocniczy
109	29 Listopada/Moniuszki 105
110	29 Listopada 107
111	29 Listopada 112
112	29 Listopada 112 komórka 1
113	29 Listopada 112 komórka 2
114	29 Listopada 114 carski
115	29 Listopada 114 carski komórka
116	Prochownia ul. Chrzanowskiego 142
117	Stajnia
118	Kuźnia
119	Budynek magazynowy 145
120	Budynek pomocniczy 146
121	Poniatowskiego 125
122	Ledóchowskiego/Kościuszki 153
123	Ledóchowskiego 156
124	Ledóchowskiego 5[157]
125	Ledóchowskiego 160 Kasyno Wojskowe
126	Ledóchowskiego 164 zmiana adresu: Bałki Murmańskiej 164
127	Ledóchowskiego 165
128	Budynek pomocniczy 166
129	Budynek warsztatowy 169
130	Budynek pomocniczy 173
131	Prochownia Dąbrowskiego
132	Domek Ogrodnika
XIV. ZESPÓŁ ZABUDOWY LOTNISKA	
133	Hangar 1
134	Hangar 2
135	Prochownia Malewicza
136	Prochownia Mała
137	Prochownia Myza
XV. ZESPÓŁ ZABUDOWY STOCZNI	
138	Koszary
139	Wieża ciśnień
140	Budynek klubu wojskowego
141	Budynek wodniaków
142	Budynek warsztatowy
143	SPICHLERZ
XVI. ZESPÓŁ FORTU NAREW	

144	Działobitnia Michałowska
145	Prochownia skaża matowana
XVII. ZESPÓŁ ZABUDOWY DWORCA KOLEJOWEGO	
146	Dworzec kolejowy
147	Budynek pomocniczy
148	Wieża ciśnień
149	Przepompownia
150	FORT OSTROŁĘCKI
151	FORT „NAD WISŁĄ” uwaga: tylko na dz. 37/2 i 41/2
XVIII. ZESPÓŁ KOSZAROWY UL. PADEREWSKIEGO	
152	Budynek koszarowy Paderewskiego 3
153	Budynek koszarowy Paderewskiego 3b
154	Budynek koszarowy Paderewskiego 10
155	Budynek warsztatowy
156	Budynek NOK
157	Remiza 1 (Policji)
158	Remiza 2 (NOK)
159	Prochownia
160	Stanowisko wartownicze 1
161	Stanowisko wartownicze 2
XIX. UKŁAD URBANISTYCZNY NDM	
NOWY DWÓR MAZOWIECKI - obiekty samodzielne	
162	Przytorowa 1
163	Zespół Dębinka i Księża Góra
164	Prochownia Dębinka 1
165	Prochownia Dębinka 2
166	Nowołęczna 3
167	Paderewskiego 9
168	Bohaterów Modlina 79
169	Warszawska 1 Kościół parafialny
170	Nałęcza 37
171	Warszawska 6
172	Kościuszki 2
173	Wybickiego 4
174	Focha 9
175	Lotników 24
176	Kościuszki 5
177	Kościuszki 9
178	Lotników 31
179	Daszyńskiego 18
180	Sukienna 48
181	Mieszka I 9
182	Mieszka I 13
183	Most na Wiśle
184	Cmentarz parafialny Nowy Dwór Mazowiecki
185	Cmentarz żydowski

186	Cmentarz wojenny w Modlinie
------------	------------------------------------

*Obiekty zaznaczone na niebiesko wpisane są do rejestru zabytków

5.7. Zabytki archeologiczne w wojewódzkiej ewidencji zabytków

Stanowiska archeologiczne są bardzo ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic miasta Nowy Dwór Mazowiecki. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych nie uda się zidentyfikować nowych śladów osadniczych.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.) wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwi uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych i niekoniecznie może dokładnie odpowiadać zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. Niezbędne jest także określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami.

Ewidencję zabytków archeologicznych prowadzi Mazowiecki Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, systematycznie uzupełniając dokumentację w tym zakresie. Ewidencja ta oparta jest na programie tzw. AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski). Spis stanowisk z terenu miasta przedstawiono poniżej, w Tabel nr 4. Miasto Nowy Dwór Mazowiecki nie posiada opracowanych kart gminnej ewidencji zabytków dla stanowisk archeologicznych.

Tabela nr 4. Stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków z terenu miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBSZAR/NR STANOWISKA	MIEJSCOWOŚĆ	OKREŚLENIE OBIEKTU
1	52-63/5	Nowy Dwór Mazowiecki	cmentarzysko (neolit)
2	52-63/9	Nowy Dwór Mazowiecki	ślady osadnictwa
3	52-63/11	Nowy Dwór Mazowiecki	ślady osadnictwa (okres średniowieczny)
4	52-63/15	Nowy Dwór Mazowiecki	ślady osadnictwa (nowożytność)
5	52-63/18	Nowy Dwór Mazowiecki	grodzisko (okres średniowieczny)
6	53-63/41	Nowy Dwór Mazowiecki	cmentarzysko (starożytność)
7	52-63/14	Nowy Dwór Mazowiecki - Modlin	znalezisko z okresu nowożytności
8	52-63/17	Nowy Dwór Mazowiecki-Modlin	ślad osadnictwa (nowożytność)
9	52-63/12	Nowy Dwór Mazowiecki - Modlin Stary	ślady osadnictwa (XIV-XV w.)
10	52-63/13	Nowy Dwór Mazowiecki - Modlin Stary	ślady osadnictwa (nowożytność)
11	52-63/6	Nowy Dwór Mazowiecki - Modlin Twierdza	skarb (nowożytność)
12	52-64/52	Nowy Dwór Mazowiecki (Okunin)	ślady osadnictwa (starożytność, wczesne średniowiecze i średniowiecze)

6. Analiza SWOT - ocena stanu dziedzictwa kulturowego

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników, mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego - silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

- S - STRENGTHS, czyli silne strony,
- W - WEAKNESSES, czyli słabe strony,
- O - OPPORTUNITIES, czyli okazje,
- T - THREATS, czyli zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można - ze względu na ich pochodzenie - na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne - umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT (Tabela nr 5), skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego w mieście Nowy Dwór Mazowiecki. Oznacza to, że obok zagadnień związanych z ochroną i opieką nad zabytkami, uwzględniono także inne czynniki, które wynikają z wielości i różnorodności elementów składających się na dziedzictwo kulturowe. W tabeli znalazły się silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju gminy. Analiza nawiązuje w ten sposób do fundamentalnego założenia względem niniejszego Programu - konieczności przemodelowania systemu ochrony zabytków w efektywny system ochrony dziedzictwa. Dziedzictwo miasta tworzy bowiem jego ciekawa historia, manifestująca się zarówno w bogactwie zasobu zabytkowego, jak również w tradycji i kulturze, tworząc niepowtarzalny klimat.

Tabela nr 5. Analiza SWOT

SILNE STRONY MIASTA NOWY DWÓR MAZOWIECKI	SŁABE STRONY MIASTA NOWY DWÓR MAZOWIECKI
<ul style="list-style-type: none"> • korzystne położenie miasta; • środowisko przyrodnicze sprzyjające rekreacji i wypoczynkowi - położenie w widłach dwóch rzek - Narwi i Wisły; • lotnisko Modlin; • walory turystyczne - zachowanie licznych obiektów zabytkowych w mieście; • oznakowane szlaki turystyczne przebiegające przez teren miast: trasy spacerowe - po Twierdzy Modlin, po centrum Nowego Dworu Mazowieckiego, trasy tematyczne prowadzącej po Twierdzy Modlin; • aktywnie działające Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin; • instytucje szerzące kulturę: Nowodworski Ośrodek Kultury, Lokalna 	<ul style="list-style-type: none"> • niezadowalający stan infrastruktury technicznej (stan nawierzchni dróg); • niewystarczająca ilość parkingów i miejsc postojowych; • postępująca degradacja części zabytków i obiektów kultury; • niewystarczający poziom wiedzy mieszkańców o problemach ochrony środowiska kulturowego; • brak kart stanowisk archeologicznych gminnej ewidencji zabytków; • brak ścieżek rowerowych; • degradacja obiektów i terenów zabytkowych; • niewielki stan bazy hotelowo - gastronomicznej; • brak uchwały w sprawie określenia zasad udzielenia dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich,

<p>Organizacja Turystyczna Trzech Rzek, Centrum Informacji Turystycznej, Stowarzyszenie Przyjaciół MKWiTM;</p> <ul style="list-style-type: none"> • organizowanie imprez kulturalnych, wystaw, mających na celu promocję miasta; • podtrzymywanie regionalnych tradycji; • miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego; • opracowana gminna ewidencja zabytków; • nagrody za zasługi na rzecz rozwoju turystyki przyznawane przez Burmistrza. 	<p>restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozwój budownictwa mieszkalnego dewaloryzujący historyczny układ przestrzenny.
--	---

<p style="text-align: center;">SZANSE</p> <p style="text-align: center;">MIASTA NOWY DWÓR MAZOWIECKI</p>	<p style="text-align: center;">ZAGROŻENIA</p> <p style="text-align: center;">MIASTA NOWY DWÓR MAZOWIECKI</p>
<ul style="list-style-type: none"> • fundusze pomocowe; • zainteresowanie inwestowaniem w pobliżu Warszawy; • współpraca sąsiednich gmin np. przez wspólne inwestycje turystyczne: budowa tras turystycznych i szlaków z uwzględnieniem obiektów zabytkowych; • podniesienie poziomu życia ludzi; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; • bliskość Puszczy Kampinoskiej; • zasoby wojskowe po jednostkach wojskowych; • wzrost świadomości w widzeniu obiektu zabytkowego jako miejsca do życia i jako lokowanie kapitału; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • wzrost rangi aktywnego wypoczynku w kształtowaniu się nowego stylu życia 	<ul style="list-style-type: none"> • niewystarczające przepisy regulujące działania przy obiektach zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków; • brak realnych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • niestabilna polityka państwa; • brak mechanizmów efektywnego wdrażania strategii, planów, programów itp.; • brak dostatecznego nadzoru nad remontami i przebudowami obiektów zabytkowych (niewpisanych do rejestru zabytków); • sprzedaż fragmentów twierdzy Modlin prywatnym właścicielom przez AMW bez uchwalonej koncepcji zagospodarowania; • postępująca degradacja stanowisk archeologicznych; • konieczność prefinansowania projektów unijnych - brak środków w budżetach gmin, miast, powiatów; • skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem pieniędzy z Unii

<p>i spędzania wolnego czasu;</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozwój działalności gospodarczej o charakterze turystycznym na bazie dziedzictwa kulturowego; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego. 	<p>Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne;</p> <ul style="list-style-type: none"> • zanik wrażliwości na regionalne wartości zabytkowe w budownictwie prywatnym i publicznym.
--	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Wg ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawową rolę w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym odgrywają gminy. Są one gospodarzem podległego im terenu i odpowiadają za wybór optymalnych kierunków rozwoju we wszystkich sferach życia. Ideą nadrzędną władz samorządowych miasta Nowy Dwór Mazowiecki w nawiązaniu do strategicznych dokumentów krajowych i wojewódzkich, jest zrównoważony rozwój miasta i pod tym kątem określono cele wieloletniej polityki gminnej.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno - gospodarczego miasta Nowy Dwór Mazowiecki. GPOnZ wyznacza w zamierzeniu cele, których realizacja powinna doprowadzić w przyszłości do wzmocnienia wizerunku miasta. Proponowane kierunki działań mają spowodować wyeksponowanie wartości związanych z tradycją i historią miasta, doprowadzić do wzrostu jego roli, jako ważnego ośrodka kulturowego na mapie regionu i zwrócić uwagę na unikatowe wytwory materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Priorytety i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza 4-letni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze miasta sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ.

W GPOnZ zostały opracowane dwa priorytety (Tabela nr 6, 7). Do realizacji priorytetów wyznaczono kierunki działania wraz z zadaniami. Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.), Burmistrz zobowiązany jest do sporządzania, co dwa lata, sprawozdań z realizacji GPOnZ i przedstawiania ich Radzie Miejskiej. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, uwzględniające wykonanie zadań, które zostały przyjęte do wypełnienia w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność wcielenia ich w życie. Sposób weryfikacji ze zrealizowanych zadań został ujęty w trzeciej kolumnie tabeli.

Tabela nr 6. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu I

PRIORYTET I: OCHRONA I ŚWIADOME KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO MIASTA, JAKO ELEMENT ROZWOJU GOSPODARSTWA - SPOŁECZNEGO		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Zahamowanie procesu degradacji obiektów zabytkowych i poprawa ich stanu zachowania	Zabezpieczenie stanu zachowania zabytków będących własnością miasta poprzez: <ul style="list-style-type: none"> - coroczny przegląd stanu technicznego obiektów, - wyznaczenie obiektów, dla których niezbędny jest remont/konserwacja, - opracowanie planu remontów. W 2017 r. i 2018 r. kontynuacja zadania - Zabezpieczenie i utrzymanie zabytkowego budynku dawnego kasyna oficerskiego. W przypadku otrzymania kolejnego dofinansowania możliwe jest przedłużenie prac do 2019 r.	Ilość poniesionych środków na przeglądy, remonty, konserwacje, ilość podjętych działań, ilość zaplanowanych prac, ilość przeprowadzonych prac
	Monitoring stanu zachowania zabytków, zwłaszcza tych będących w stanie zagrożenia, współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, polegającej na powiadamianiu go o przypadkach niszczenia zabytków objętych ochroną konserwatorską, niebędących własnością miasta.	Ilość koniecznych interwencji, ilość przeznaczonych/wydanych środków
	Planowana jest rewitalizacja Placu Solnego wraz z wejściem na nabrzeże Narwi. Działania dla realizacji zadania: <ul style="list-style-type: none"> - opracowanie w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków planu rewitalizacji wraz z kosztorysem; - pozyskanie funduszy zewnętrznych, - zabezpieczenie w budżecie miasta środków na ten cel. 	Co zostało wykonane w celu zrealizowania zadania, czy opracowano plan, czy złożono wniosek o dofinansowanie, wartość inwestycji
	Intensyfikacja starań o uzyskanie zewnętrznych środków finansowania. Miasto planuje w kolejnych latach: <ol style="list-style-type: none"> 1. Złożenie wniosku o dofinansowanie na termomodernizację i rewitalizację tzw. „bloków carskich” w zakresie dotyczącym części wspólnych. 	Jakie działania zostały podjęte, ilość pozyskanych środków
	Opracowanie uchwały w sprawie określenia zasad udzielenia dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót	Czy opracowano uchwałę, ilość złożonych wniosków,

	budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	ilość przeznaczonych środków
	Doradztwo w przygotowywaniu wniosków o dofinansowanie.	Ilość osób zainteresowanych, ilość złożonych wniosków
Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta	Zadania dla gminnej ewidencji zabytków: 1. Zakładanie nowych kart adresowych w uzgodnieniu z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego na terenie miasta; 2. Aktualizacja zmian w stosunkach własnościowych oraz zmian stanu prawnego jak aktualne formy ochrony; 3. Systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną; 4. Propozycje skreślenia z ewidencji obiektów nieistniejących oraz takich, które utraciły cechy zabytkowe w wyniku modernizacji w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków; 5. Udostępnianie opracowanych kart adresowych do celów projektowych i badawczych dla służb i podmiotów opracowujących wszelkie plany zagospodarowania przestrzennego czy inne programy: np. rewitalizacyjne, opieki nad zabytkami.	Ilość przeprowadzonych aktualizacji, czy dodano/usunięto obiekt z ewidencji
	Opracowanie oraz okresowa aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy opracowano plan
	Ustalenie terenów, dla których niezbędne jest opracowanie nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, istotnych dla ochrony dziedzictwa kulturowego.	Czy ustalono/ wyznaczono tereny

Tabela nr 7. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu II

PRIORYTET II: PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ MIESZKAŃCÓW MIASTA		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym miasta	Umieszczenie na stronie internetowej miasta Gminnego programu opieki nad zabytkami.	Czy umieszczona Program na stronie, ilość odstón
	Opracowanie interaktywnej mapy miasta z naniesioną lokalizacją obiektów zabytkowych, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego.	Czy opracowano mapę, ilość odstón
	Stworzenie „vademecum” poświęconego zabytkom dla właścicieli obiektów zabytkowych dotyczącego prac i obowiązków, gdzie zostaną określone także warunki współpracy z właścicielami.	Czy stworzono „vademecum”
	Współpraca z instytucjami wprowadzającymi dodatkowe oznakowania na ulicach i drogach gminnych, powiatowych i wojewódzkich dojazdowych w celu ułatwienia dojazdu do tych obiektów - głównie do najcenniejszych zabytków miasta. Ciągła dbałość o tablice już umieszczone oraz oznakowanie zabytków, aby swą estetyką i formą zachęcały do odwiedzenia tych miejsc.	Czy podjęto współpracę, ilość oznakowanych obiektów
	Oznaczenie obiektów zabytkowych oraz pomników przyrody w terenie: - umieszczenie tablic zawierających historię obiektu na wszystkich obiektach wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektach sakralnych, - oznaczenie cmentarzy, miejsce pocmentarnych, parków oraz miejsc pamięci.	Ilość oznakowanych obiektów, ilość umieszczonych tablic
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym miasta	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego miasta.	Ilość wydanych publikacji/folderów/ przewodników
	Nagłaśnianie, promowanie i informowanie lokalnej społeczności, o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych, w celu budowania tożsamości historycznej oraz	Jak przekazywane są informacje, ilość odkryć, z kim współpracowano

	kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.	
	Organizacja konkursu na pomysł na trasę dydaktyczną.	Czy zorganizowano konkurs, czy opracowano trasę
Podniesienie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego	Szkolenie pracowników administracji samorządowej odpowiednich wydziałów, pedagogów szkół różnych szczebli w zakresie zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie miasta.	Ilość osób szkolonych, ilość odbytych szkoleń, zakres szkoleń
	Zapoznanie dzieci i młodzieży, w ramach edukacji szkolnej, z historią miasta oraz dziedzictwem materialnym i sposobami jego ochrony, np. poprzez organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych połączonych z prezentacją najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii.	Jak wyglądała edukacja, jakie podjęto działania, ilość osób biorących udział, czy podjęto działania długofalowe oraz ich plan
	Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw, seminariów i innych działań propagujących wiedzę o historii i kulturze materialnej miasta.	Ilość zorganizowanych wydarzeń, ilość przeznaczonych na ten cel środków, ilość osób biorących udział, jakie jednostki brały udział w zadaniu
	Aktywne wspieranie wydawania aktualnych tras turystycznych w regionie obejmujących teren miasta Nowy Dwór Mazowiecki. Rozważenie wydania własnej kompleksowej mapy turystycznej zawierającej m. in. szlaki turystyczne i wszystkie zabytki.	Czy podjęto współpracę, czy wydano mapę
	Ustanowienie i przyznawanie nagrody za osiągnięcia w dziedzinie upowszechniania i ochrony kultury materialnej miasta (w tym publikacji, prac magisterskich i dyplomowych, stron i blogów internetowych).	Czy ustanowiono sposób przyznawania nagrody, czy przyznano nagrodę, wysokość nagrody, ilość osób ocenianych

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych w nim priorytetów. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno - prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością miasta;
- wykonywanie decyzji administracyjnych z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.;
- ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw z dnia 22 czerwca 2017 r.;
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.
- ustawa Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r.;
- ustawa Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 r.;
- ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r.;
- ustawa o gospodarce nieruchomościami z dnia 21 sierpnia 1997 r.;
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej z dnia 25 października 1991 r.;
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe**:

- finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością miasta;
- udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje;
- ustawa o podatku rolnym z dnia 15 listopada 1984 r.;
- ustawa o podatkach i opłatach lokalnych z dnia 12 stycznia 1991 r.;
- ustawa o podatku od spadku i darowizn z dnia 28 lipca 1983 r.;
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publicznego - prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne**:

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
- edukacja kulturowa;
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego;

- informacja na temat znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju miasta;
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

• **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów gminy, dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego miasta (np. strategia rozwoju miasta, plany rozwoju lokalnego, programy rozwoju infrastruktury miasta, programy ochrony środowiska przyrodniczego, programy prac konserwatorskich, studia i analizy, koncepcje, plany rewitalizacji);
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków;
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków;
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym miasta;
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania;
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego;
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, tj. osób fizycznych, jednostek organizacyjnych, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygosparowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• **Źródła krajowe:**

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- dotacje wojewódzkie i powiatowe;
- dotacje gminne;
- dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji - fundusz kościelny;
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów;
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- fundusze od fundacji.

• **Źródła zagraniczne:**

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych;
- źródła z programu Polska Cyfrowa PO PC 2014 - 2020;
- źródła pozaunijne - Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.) dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;

- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - zasady udzielania dotacji reguluje zarządzenie nr 1/2016 Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 4 stycznia 2016 r. dotyczące zasad udzielania dotacji celowej z budżetu państwa na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa mazowieckiego ze środków finansowych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w 2016 r. oraz trybu rozliczania i zasady kontroli prawidłowości wykorzystania dotacji.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Radę Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego - Samorząd realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków wynikające z ustawy o samorządzie województwa oraz ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Od ponad 10 lat stara się wspierać działania właścicieli i posiadaczy zabytków, przyznając dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach. Udział w naborze wniosków jest jedyną możliwością pozyskania funduszy pozostających w dyspozycji Samorządu Województwa Mazowieckiego na działania związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Nabór ogłaszany jest przez Zarząd na podstawie uchwały nr 54/11 Sejmiku z dnia 18 kwietnia 2011 r. Uchwała określa zasady ubiegania się o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa mazowieckiego.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1875) finansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała, podjęta przez radę gminy.

Miasto Nowy Dwór Mazowiecki nie posiada uchwały dotyczącej zasad udzielania dotacji celowej z budżetu państwa na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

• **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły - wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych. W oparciu o Wspólną Strategię działania Narodowego Funduszu i wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej na lata 2013 - 2016 z perspektywą do 2020 r., realizuje politykę ochrony środowiska w Polsce. Służą temu stabilne przychody, doświadczone kadry oraz wypracowane formy współpracy z beneficjentami.

Wyznaczony cel generalny Strategii działania NFOŚiGW: „Poprawa stanu środowiska i zrównoważone gospodarowanie jego zasobami przez stabilne, skuteczne i efektywne wspieranie przedsięwzięć i inicjatyw służących środowisku”, realizowany jest w ramach czterech priorytetów:

- Ochrona i zrównoważone gospodarowanie zasobami wodnymi;
- Racjonalne gospodarowanie odpadami i ochrona powierzchni ziemi;
- Ochrona atmosfery;
- Ochrona różnorodności biologicznej i funkcji ekosystemów.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej z końcem listopada rozpoczyna przyjmowanie wniosków w ramach nowej unijnej perspektywy. W ramach uruchomionych działań zostanie udostępnionych na projekty środowiskowe ponad 5 mld zł.

• **Program Dom Kultury+**

Organizatorem Programu Dom Kultury+ jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu Kultura - Interwencje jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym. Pilotażowa edycja programu odbyła się w 2013 r.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura - Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Bardzo Młoda Kultura. Wieloletni program wspierania edukacji kulturowej**

Celem wieloletniego programu realizowanego w ramach Paktu dla Kultury przez Narodowe Centrum Kultury jest budowanie systemowych rozwiązań wzmacniających stymulowanie kreatywności i edukacji kulturowej przez 16 podmiotów wyłonionych w drodze konkursu - po jednym z każdego województwa.

Podstawowym celem programu jest wpieranie edukacji kulturowej w Polsce. Cel ten będzie urzeczywistniany przez realizację całego szeregu zadań pośrednich. Realizacja zadania odbywa się na terenie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2016 - 2018. O dofinansowanie w ramach programu mogą się ubiegać samorządowe instytucje kultury. Przy realizacji

zadania wskazane jest nawiązanie współpracy poprzez zawarcie porozumienia lub utworzenie konsorcjum z następującymi podmiotami:

- kuratoriami oświaty, centrami i ośrodkami doskonalenia nauczycieli;
- publicznymi i/lub niepublicznymi instytucjami oświatowo - wychowawczymi;
- organizacjami pozarządowymi;
- instytucjami kultury;
- innymi podmiotami działającymi na polu edukacji kulturowej w województwie.

Każdy z wnioskodawców będzie mógł ubiegać się o dotację w wysokości od 300 do 900 tysięcy złotych na trzyletni okres realizacji dokumentu, a także wsparcie organizacyjne i merytoryczne od powołanego przez NCK zespołu zajmującego się jego obsługą. W ramach programu odbywać się będą doroczne spotkania wszystkich beneficjentów, w trakcie których będą się dzielić doświadczeniami i poszukiwać wspólnie rozwiązań.

9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2017

Programy na 2017 r. w ramach dziedzictwa kulturowego:

- Kolekcje muzealne,
- Wspieranie działań muzealnych,
- Kultura ludowa i tradycyjna,
- Ochrona zabytków,
- Ochrona zabytków archeologicznych,
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą,
- Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą,
- Badanie polskich strat wojennych.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego udziela dotacji na badania archeologiczne zgodnie z przyjętym Rozporządzeniem z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Rozporządzenie określa warunki i tryb udzielania oraz rozliczania dotacji na:

- 1) badania archeologiczne prowadzone ze względu na planowane albo realizowane:

a) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
b) roboty ziemne lub zmianę charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co może doprowadzić do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

2) wykonanie dokumentacji badań archeologicznych, o których mowa w pkt. 1.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

9.3. Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania, jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

• Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2014 - 2020

Obecnie trwa przygotowanie trzech typów programów: transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnego na lata 2014 - 2020. Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia:

- obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja ma na celu wzmocnienie współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży;
- duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej;
- wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty, oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi mogą dotyczyć między innymi kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

• Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to nowy program Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten będzie realizowany w latach 2014 - 2020 i będzie zawierał trzy komponenty: MEDIA, KULTURA i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym od 2016 r. Nowe priorytety, które pojawiają się w Kreatywnej Europie wynikają z analizy obecnej sytuacji sektorów kultury

w Europie i problemów, jakie napotykają europejscy artyści. Są to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury.

Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach kultury i kreatywnych. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażania innowacji.

• Program Europa dla Obywateli 2014 - 2020

Powyższy program jest kolejnym programem wspólnotowym skierowanym na realizację „miękkich” działań projektowych między innymi w tematyce dziedzictwa kulturowego, którego celem jest zwiększenie świadomości obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki UE i jej wpływu na życie codzienne obywateli państw członkowskich.

Celami ogólnymi programu są:

- rozwijanie obywatelstwa europejskiego przez umożliwienie współpracy i uczestnictwa w budowaniu demokratycznej, różnorodnej kulturowo, otwartej na świat Europy;
- rozwijanie poczucia tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach, historii i kulturze, umacnianie poczucia odpowiedzialności za UE wśród obywateli;
- pogłębianie tolerancji i wzajemnego zrozumienia między obywatelami Europy.

Cele ogólne realizowane są na poziomie ponadnarodowym za pomocą celów szczegółowych, do których należy:

- gromadzenie członków społeczności lokalnych z całej Europy w celu wymiany doświadczeń, opinii i wartości;
- wspieranie działań, debat i refleksji na temat obywatelstwa europejskiego i demokracji przy współpracy z europejskimi organizacjami społeczeństwa obywatelskiego;
- przybliżanie Europy obywatelom przez propagowanie europejskich wartości i osiągnięć z zachowaniem pamięci o jej historii;
- zachęcanie obywateli i organizacji obywatelskich we wszystkich krajach do wzajemnych kontaktów, umacniających dialog międzykulturowy (jedność w różnorodności), budowanie więzi między „starymi” a nowymi członkami UE.

Program składa się z dwóch obszarów tematycznych: Pamięć i Obywatelstwo europejskie oraz Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie, które są uzupełnione przez działanie horyzontalne nazwane „waloryzacją”, sprowadzające się do analizy, rozpowszechniania i wykorzystania wyników projektów dofinansowanych z Programu „Europa dla Obywateli”. Minimalna kwota dofinansowania projektu to 60 000 euro, maksymalna 600 000 euro. Wsparcie finansowe Unii nie może przekroczyć 70% całkowitego budżetu. Wnioski mogą składać organizacje badające europejską politykę publiczną (ośrodki analityczne) lub organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które przez swoje stałe i regularnie prowadzone działania wnoszą konkretny wkład w realizację celów programu Europa dla Obywateli, a ponadto spełniają wszystkie następujące wymagania:

- posiadają osobowość prawną, co najmniej od czterech lat,
- działają na poziomie europejskim,
- nie są nastawione na zysk,
- mają siedzibę w jednym z krajów członkowskich UE, krajach EFTA i innych, jeśli podpisały one w 2014 r. protokół ustaleń z Komisją Europejską.

• Program operacyjny infrastruktura i środowisko 2014 - 2020

Program Infrastruktura i Środowisko 2014 - 2020 to największy program finansowany z Funduszy Europejskich nie tylko w Polsce, ale i Unii Europejskiej. Główne obszary, na które zostaną przekazane środki to: gospodarka niskoemisyjna, ochrona środowiska, przeciwdziałanie i adaptacja do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne oraz ochrona zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet programu wynosi ponad 27,4 mld euro z Funduszy Europejskich (FE), czyli ok. 115 mld zł.

Priorytet nr 8. Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego - alokacja z FE 467,3 mln euro: inwestycje w ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zasobów kultury, np. instytucji kultury, szkół artystycznych.

• Polska Cyfrowa PO PC 2014 - 2020

Projekt programu operacyjnego Polska Cyfrowa przygotowały Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji oraz Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju. Program został przyjęty przez rząd 8 stycznia 2014 r., 5 grudnia 2014 r. przez Komisję Europejską. Orientacyjna kwota przewidziana na nabory w 2015 r. to blisko 2,6 mld zł. Celem tego programu jest wykorzystanie potencjału cyfrowego do poprawy jakości życia. Ministerstwo Administracji wychodzi z założenia, że pełne wykorzystanie potencjału nowoczesnych technologii wymaga nie tylko budowy infrastruktury i usług, ale także wspierania kompetencji cyfrowych Polaków.

W ramach programu planuje się realizację czterech osi priorytetowych:

Oś priorytetowa I. Powszechny dostęp do szybkiego Internetu - alokacja UE - 1 020 222 652 EUR.

Cel szczegółowy 1. Wyeliminowanie terytorialnych różnic w możliwości dostępu do szerokopasmowego Internetu o wysokich przepustowościach.

Oś priorytetowa II. E - Administracja i otwarty rząd - alokacja UE 949 604 018 EUR.

Cel szczegółowy 2. Wysoka dostępność i jakość e - usług publicznych.

Cel szczegółowy 3. Cyfryzacja procesów back-office w administracji rządowej.

Cel szczegółowy 4. Cyfrowa dostępność i użyteczność informacji sektora publicznego.

Oś priorytetowa III. Cyfrowa aktywizacja społeczeństwa - alokacja UE 145 000 000 EUR.

Cel szczegółowy 5. Zwiększenie stopnia oraz poprawa umiejętności korzystania z Internetu, w tym e-usług publicznych.

Cel szczegółowy 6. Pobudzanie potencjału uzdolnionych programistów dla zwiększenia zastosowania rozwiązań cyfrowych w gospodarce i administracji.

Oś priorytetowa IV. Pomoc techniczna - alokacja UE 57 668 000 EUR.

Cel szczegółowy 7. Wsparcie procesu zarządzania i wdrażania programu.

Cel szczegółowy 8 Informacja, promocja i doradztwo.

• **Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)**

W latach 2009 - 2014 działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego otrzymały wsparcie w wysokości około 60 000 000 euro w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego dzięki Mechanizmowi Norweskiemu oraz Europejskiemu Obszarowi Gospodarczemu przez priorytet dotyczący promowania różnorodności kulturowej i artystycznej. Z udostępnionych przez Punkt Informacyjny Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju nt. funduszy norweskich i EOG wynika, że kolejne środki w ramach tego funduszu będą dostępne na podobnych - do istniejących - zasadach i priorytetach wsparcia.

• **Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014 - 2020**

Komisja Europejska w dniu 12 lutego 2015 r. przyjęła programy operacyjne na lata 2014 - 2020 dla dziewięciu polskich województw, w tym dla województwa mazowieckiego. W dokumencie tym zwrócono uwagę na ważne miejsce jakie zajmuje województwo mazowieckie w Polsce ze względu na posiadane bogactwa kulturowe. Na obszarze województwa znajduje się wiele unikalnych zabytków, a także nowoczesnych instytucji kultury. W regionie znajduje się 6487 obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, wśród nich 120 układów urbanistycznych, 4719 dzieł architektury i budownictwa, 55 dzieł budownictwa obronnego, 261 obiektów techniki, 351 cmentarzy, 692 parki, 252 ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, około 150 miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Wskazuje się przy tym niewymiernie małe zainteresowanie Mazowszem z perspektywy turystów. Ważne jest więc kontynuowanie działań z poprzednich lat tj. powiązanie dziedzictwa kulturowego z nowoczesną turystyką (tworzenie szlaków turystycznych w oparciu o zrewitalizowane zabytki, tworzenie baz informacji internetowej, centrów informacji turystycznej, modernizowanie infrastruktury, poszerzanie oferty kulturowej). W osi priorytetowej IV „Gospodarka przyjazna środowisku i społeczeństwu” pojawił się priorytet: ochrona promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego.

Cele szczegółowe:

1. Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego, w tym w szczególności:
  - ochrona, modernizacja i renowacja obiektów zabytkowych;
  - rozwój zasobów kultury.
2. Rewitalizacja przestrzeni miejskiej i wiejskiej ukierunkowana na rozwiązywanie zdiagnozowanych problemów społecznych.

• **Ustawa o rewitalizacji z dnia 9 października 2015 r.**

Głównym celem ustawy jest zapewnienie skuteczności i powszechnego charakteru działań rewitalizacyjnych, a także ich kompleksowości i wprowadzenia mechanizmów koordynacji. Ustawa określa programowanie, koordynację i tworzenie warunków do realizacji procesu rewitalizacji przez jej interesariuszy, jako fakultatywne zadanie własne gminy. Głównymi adresatami ustawy są organy samorządu terytorialnego oraz mieszkańcy gmin, na terenie których znajdują się obszary zdegradowane i w których prowadzone będą działania rewitalizacyjne.

Obecnie ważnym źródłem finansowania działań rewitalizacji, pokrywającym się z pierwszym okresem obowiązywania ustawy, będą środki europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych (głównie EFS, EFRR oraz dodatkowo środki FS). Umowa

Partnerstwa, czyli główny dokument ustanawiający ramy wdrażania środków unijnych w perspektywie budżetowej 2014 - 2020, wskazuje „miasta i dzielnice miast wymagające rewitalizacji”, jako jeden z pięciu tzw. obszarów strategicznej interwencji. Zgodnie z dokonanymi szacunkami, na działania rewitalizacyjne w ramach wybranych priorytetów inwestycyjnych przeznaczona zostanie, co najmniej równowartość 25 mld zł. Środki te będą głównie dotyczyć regionalnych programów operacyjnych (RPO). Do tej kwoty należy także doliczyć wkład własny beneficjentów.

10. Realizacja i finansowanie przez miasto Nowy Dwór Mazowiecki z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd miejski powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest miasto Nowy Dwór Mazowiecki;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze miasta Nowy Dwór Mazowiecki;

Miasto Nowy Dwór Mazowiecki jest właścicielem (posiada tytuł prawny) 61 obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w tym 2 zespoły obiektów i cmentarz wojenny wpisane są do rejestru zabytków. Wykaz został przedstawiony w tabeli poniżej (Tabela nr 8). W miarę możliwości miasto zobowiązuje się do sprawowania opieki nad tymi obiektami, poprzez utrzymywanie ich w dobrym stanie technicznym, finansowania i przeprowadzania remontów oraz bieżących konserwacji. Gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

Tabela nr 8. Wykaz obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność miasta Nowy Dwór Mazowiecki

LP.	OBIEKT
I. KORONA UTRACKA (FRONT PARYSOWSKI)	
1	Koszary w Dziele Schildera
II. FRONT KSIĘCIA WARSZAWSKIEGO	
2	Działobitnia czołowa lunety
3	Redita lunety
4	Zespół lewej kaponiery lunety
5	Zespół prawej kaponiery lunety
III. KORONA ŚRODKOWA (FRONT BORODINO)	
6	Działobitnia przed lewym rawelinem
7	Działobitnia przed prawym półbastionem
X. ZESPÓŁ BIAŁE BLOKI	
8	Mickiewicza 94
9	Mickiewicza 95
10	Mickiewicza 96
XI. ZESPÓŁ OSIEDLA PODOFICERSKIEGO	
11	Szpitalna 86
12	Kadetów 92
13	Kadetów 91
14	Moniuszki 89
15	Moniuszki 88
16	Moniuszki komórka
XII. ZESPÓŁ OSIEDLA OFICERSKIEGO	
17	Malewicza 120
18	Poniatowskiego 124
19	Budynek gospodarczy 139
20	Budynek gospodarczy 140
21	Budynek gospodarczy 141
22	Budynek gospodarczy 138
23	Malewicza 119
24	Poniatowskiego 123
25	Budynek gospodarczy 137
26	Budynek gospodarczy 136
27	Budynek gospodarczy 135
28	Budynek gospodarczy 134
29	Malewicza 118
30	Poniatowskiego 122
31	Budynek gospodarczy 133
32	Budynek gospodarczy 132
33	Budynek gospodarczy 131
34	Budynek gospodarczy 130
35	Poniatowskiego 121
36	Budynek gospodarczy 129
37	Budynek gospodarczy 127

38	Budynek gospodarczy 126
SAMODZIELNA ZABUDOWA WEWNĄTRZ TWIERDZY	
39	29 Listopada 107
40	29 Listopada 112
41	29 Listopada 112 komórka 1
42	29 Listopada 112 komórka 2
43	29 Listopada 114 carski
44	29 Listopada 114 carski komórka
45	Poniatowskiego 125
46	Ledóchowskiego/Kościuszki 153
47	Ledóchowskiego 160 Kasyno Wojskowe
48	Ledóchowskiego 164 zmiana adresu: Bałki Murmańskiej 164
49	Ledóchowskiego 165
50	Domek Ogrodnika
XIV. ZESPÓŁ ZABUDOWY LOTNISKA	
51	Hangar 1
52	Hangar 2
53	FORT „NAD WISŁĄ” uwaga: tylko na dz. 37/2 i 41/2
XVIII. ZESPÓŁ KOSZAROWY UL. PADEREWSKIEGO	
54	Budynek NOK
55	Remiza 2 (NOK)
NOWY DWÓR MAZOWIECKI - obiekty samodzielne	
56	Bohaterów Modlina 79
57	Focha 9
58	Lotników 31
59	Daszyńskiego 18
60	Sukienna 48
61	Cmentarz wojenny w Modlinie

*Obiekty zaznaczone na niebiesko wpisane są do rejestru zabytków

Miasto jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowane do opieki nad tymi obiektami, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych miasto powinno dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

Miasto nie ma uchwały o dofinansowaniu obiektów należących do prywatnych właścicieli. Remonty obiektów własnych (komunalnych) planowane są w uzgodnieniu z Wojewodą Mazowieckim oraz Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (plan remontów planowanych do wykonania w danym roku, zależy więc również od posiadania środków finansowych przez te organy). W miarę możliwości zabezpieczana jest część środków finansowych, które są potrzebne do wykonywania niezbędnych napraw, ale tylko w obiektach należących do miasta (komunalnych) oraz na działania inwestycyjne. Jest to kwota zmienna (z uwagi na inne potrzeby miasta).

W ostatnich latach (2013 - 2017) miasto przeznaczyło na ochronę i opiekę nad zabytkami 9 645 718,82 zł:

• w 2013 r.:

1. Utrzymanie czystości i zieleni na kwaterach wojennych w Modlinie Twierdzy - 10 000,00 zł (dotacja wojewody).

• w 2014 r.:

1. Utrzymanie czystości i zieleni na kwaterach wojennych w Modlinie Twierdzy - 10 000,00 zł (dotacja wojewody);

2. Dotacja wojewody (wydatki bieżące) - 5.000,00 zł;

3. Kwatery wojenne na cmentarzu parafialnym w Nowym Dworze Mazowieckim (remont kwatery górnej) - 69 900,00 zł, w tym:

- dofinansowanie od wojewody - 20 000,00 zł,

- z ROPWiM - 20 000,00 zł,

- z budżetu miasta - 29 900,00 zł.

• w 2015 r.:

1. Utrzymanie czystości i zieleni na kwaterach wojennych w Modlinie Twierdzy - 12 000,00 zł (dotacja wojewody).

2. Rewitalizacja Parku Trzech Kultur - 2 494 856,41 zł, w tym:

- dotacja z UE w wysokości - 1 034 946,74 zł,

- wkład własny - 1 459 909,67 zł.

• w 2016 r.:

1. Utrzymanie czystości i zieleni na kwaterach wojennych w Modlinie Twierdzy - 12 000,00 zł (dotacja wojewody).

2. Kwatery wojenne na cmentarzu parafialnym w Nowym Dworze Mazowiecki: remont kwatery górnej - ciąg dalszy - 59 900,00 zł, w tym:

- dofinansowanie od wojewody - 8 000,00 zł,

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego - 40 500,00 zł,

- z budżetu miasta - 11 400,00 zł.

3. Dotacja wojewody (wydatki bieżące) - 10 000,00 zł.

4. Zabezpieczenie i utrzymanie zabytkowego budynku dawnego kasyna oficerskiego - 117 774,00 zł, w tym:

- wydatki inwestycyjne (środki własne) - 64 944,00 zł,

- wydatki inwestycyjne (środki UE - dotacje) - 18 450,00 zł,

- wydatki inwestycyjne (środki własne - wkład miasta do projektu) - 34 380,00 zł.

• w 2017 r.:

1. Dotacja wojewody (wydatki bieżące) - 10 000,00 zł.

2. Środki własne na wydatki bieżące - 41 200,00 zł

3. Wydatki inwestycyjne (kontynuacja zadania: Zabezpieczenie i utrzymanie zabytkowego budynku dawnego kasyna oficerskiego) - 6 854 288,21 zł, w tym:

- środki własne (wydatki niekwalifikowalne) - 1 415 259,00 zł,

- środki UE (dotacje) - 4 130 934,24 zł,

- środki własne (wkład własny do projektu) - 1 308 094,97 zł.

• **w 2018 r. planowane jest:**

- zabezpieczenie i utrzymanie zabytkowego budynku dawnego Kasyna Oficerskiego - 5 035 620, 24 zł, w tym:
  - środki własne - 1 056 233, 73 zł,
  - dotacje (środki UE) - 3 979 386,91 zł.

Zaleca się, aby finansowe wsparcie miasta w latach 2018 - 2021 przy zadaniach z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego, w miarę możliwości, z każdym kolejnym rokiem systematycznie wzrastało do pewnego, stałego poziomu finansowania (np. procentowego udziału w corocznie uchwalanym budżecie). Pozwoli to potencjalnym beneficjentom na zaplanowanie inwestycji w perspektywie kilkuletniej (np. gdy w ciągu jednego roku nie jest możliwe zakończenie prac). Kolejnym rozwiązaniem polepszającym stan zachowania lokalnych zabytków jest występowanie miasta w roli partnera przy projektach unijnych lub ministerialnych, w których beneficjenci (właściciele zabytków) często nie są w stanie zapewnić wymaganego wkładu własnego. Takie działania z pewnością podniosłyby poziom życia mieszkańców oraz atrakcyjność turystyczną miasta.

Zadania GPOnZ mogą też być realizowane przez instytucje kultury podległe miastu lub funkcjonujące na jej terenie (np. regionalne izby tradycji, domy kultury, biblioteki) w ramach działalności bieżącej. Ponadto (w zakresie ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie) miasto może wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia, parafie).

11. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.;
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane;
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska;
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody;
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej;
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie;
11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach;
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach;
13. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej;
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem;
15. Materiały udostępnione przez Urząd Miasta w Nowym Dworze Mazowieckim;
16. Materiały konserwatorskie udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie;
17. Bochenek R., Twierdza Modlin, Warszawa 2003;
18. Katalog zabytków sztuki w Polsce t. X Dawne województwo warszawskie zeszyt 10 - Nowy Dwór Mazowiecki i okolice, pod red. I. Galicka, H. Sygietyńska, Warszawa 1987;
19. Mączyński R., Kościół parafialny w Nowym Dworze Mazowieckim, niedocenione dzieło polskiego klasycyzmu, w: Sztuka i kultura, t,1, 2013
20. Bielecka D., Społeczność żydowska w Nowym Dworze Mazowieckim w latach 1918 - 1939, w: Rocznik Mazowiecki 14, 99-114, 2002;
21. Burchard P., Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce. Warszawa: 1990, s. 87;
22. Gołąb R., Ilustrowana monografia miasta Nowego Dworu Mazowieckiego z historią Twierdzy Modlin, Nowy Dwór Mazowiecki, 2006;
23. Oleńczak P., Twierdza Modlin - przewodnik historyczny z mapą, 2012;
24. Głosik J., Nowy Dwór Mazowiecki i jego okolice na tle pradziejów ziem Polski, w: Wiadomości Archeologiczne, Tom XLIV/1, Warszawa, 1979;
25. Fijałkowski P., Mennonici na Mazowszu (od połowy XVIII w. do 1945 r.), w: Rocznik Mazowiecki, t. 13, 2001;
26. Program Ochrony Środowiska Miasta Nowy Dwór Mazowiecki, na lata 2015 - 2018, 2014 http://bip.nowydwormaz.pl/public/get_file_contents.php?id=327731;
27. Słownik historyczno - geograficzny ziem polskich w średniowieczu, s. 187 - 189; edycja elektroniczna Red. T. Jurek, 2010-2016 Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk; [http://www.slownik.ihpan.edu.pl/index.php_\(data dostępu 15.08.2017\);](http://www.slownik.ihpan.edu.pl/index.php_(data dostępu 15.08.2017);)

28. Katalog zabytków budownictwa holenderskiego w Polsce,
[http://holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=67_\(data dostępu 15.08.2017\);](http://holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=67_(data dostępu 15.08.2017);)
29. Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe, pod red. J. Karaś,
Zakład Historii Języka Polskiego i Dialektologii UW
<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-mazowiecki> i <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-mazowiecki&l3=mazowsze-blizsze&l4=mazowsze-blizsze-kultura>
(data dostępu 23.08.2017);
30. Legendy z Nowego Dworu: http://www.3rzeki.pl/pl/przewodnik_09
i <http://www.novidvor.pl/viewtopic.php?f=31&t=772;>
31. www.nimoz.pl;
32. www.stat.gov.pl/gus;
33. www.isap.sejm.gov.pl;

12. Spis tabel i rysunków

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
2. Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
3. Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
4. Tabela nr 4. Stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków z terenu miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
5. Tabela nr 5. Analiza SWOT;
6. Tabela nr 6. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu I;
7. Tabela nr 7. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu II;
8. Tabela nr 8. Wykaz obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność miasta Nowy Dwór Mazowiecki;
9. Rysunek nr 1. Obszar rewitalizacji, źródło: Program Rewitalizacji Miasta Nowy Dwór Mazowiecki na lata 2016 - 2023.